

Reforma kaznenog sistema i rodna pitanja

Međunarodni centar za istraživanje stanja u zatvorima

Reforma kaznenog sistema i rodna pitanja

Međunarodni centar za istraživanje stanja u zatvorima

Napomena o autoru

Međunarodni centar za istraživanje stanja u zatvorima teži da vladama i ostalim relevantnim agencijama pomogne da razviju odgovarajuću politiku o zatvorima i upotrebe zatvorske kazne. On djeluje po principu pružanja konsultantskih usluga ili rada na projektu za međunarodne agencije, državne i nevladine organizacije.

Za cilj ima da rezultate svojih akademskih istraživanja i projekata stavi na raspolaganje grupama i pojedincima i na nacionalnom i međunarodnom nivou koji, u nekim drugim okolnostima, ne bi koristili ova istraživanja i projekte. Ove grupe i pojedinci obuhvataju kreatora politika, one koji te politike sprovode u praksi, pripadnike državne uprave, medije i široku javnost. Ovakvo širenje informacija će pomoći da se unaprijedi spoznaja o svrsi zatvora i o onome šta se od njih može očekivati.

Urednice

Megan Bastik i Kristin Valasek, DCAF

Zahvalnica

Ovim putem se zahvaljujemo sljedećim osobama na njihovim komentarima na nacrt ovog Seta priručnika, koji su bili od neprocjenjive važnosti za nas: Robu Alenu, Helen Feir, Melu Džejmsu, Endrjuu Džefersonu, Omolari Ojeh, Rani Šankardas i UN-INSTRRAW-u. Zahvaljujemo se i Bendžaminu Baklendu, Antoniju Dramondu i Mugiho Takešiti na pomoći pri uređivanju, kao i Anji Ebnoter na uputstvima kako da se uradi ovaj projekat.

Set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti

Ovaj Priručnik o reformi kaznenog sistema i rodnim pitanjima je dio Seta priručnika o rodnim pitanjima i RSB-u. Osmišljen je tako da na praktičan način predstavi rodna pitanja za sve one koji rade na reformi sektora bezbjednosti i kreatora politika u tom sektoru, i sastoji se od sljedećih 13 priručnika i njima odgovarajućih praktikuma:

1. Reforma sektora bezbjednosti i rodna pitanja
 2. Reforma policije i rodna pitanja
 3. Reforma sistema odbrane i rodna pitanja
 4. Reforma pravosuđa i rodna pitanja
 5. Reforma kaznenog sistema i rodna pitanja
 6. Upravljanje granicama i rodna pitanja
 7. Parlamentarni nadzor nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja
 8. Donošenje politike nacionalne bezbjednosti i rodna pitanja
 9. Nadzor civilnog društva nad sektorom bezbjednosti i rodna pitanja
 10. Privatne vojne i zaštitarske kompanije i rodna pitanja
 11. Procjena, nadgledanje i vrednovanje RSB-a i rodna pitanja
 12. Obuka o rodnim pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti
 13. Primjena rezolucija o ženama, miru i bezbjednosti u reformi sektora bezbjednosti
- Aneks o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima

DCAF, OEBS/ODIHR i UN-INSTRRAW duguju izričitu zahvalnost Ministarstvu vanjskih poslova Norveške koje je omogućilo da ovaj Set priručnika ugleda svjetlost dana..

DCAF (DKOS)

Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) promoviše dobru upravu i reformu sektora bezbjednosti. Centar vrši istraživanja o dobrim praksama, podstiče razvoj odgovarajućih standarda na državnom i međunarodnom nivou, daje preporuke za razvoj odgovarajuće politike, vrši savjetodavnu ulogu i pruža državama programe podrške. Partnere DCAF-a čine vlade, parlamenti, institucije civilnog društva, međunarodne organizacije i niz aktera u sektoru bezbjednosti, kao što su policija, sudstvo, obavještajne agencije, granične službe i vojska.

OEBS/ODIHR

Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) je glavna institucija koja je u okviru OEBS-a zadužena za ljudsku dimenziju pitanja bezbjednosti, tj. široki koncept koji obuhvata zaštitu ljudskih prava, razvoj demokratskih društava sa naglaskom na izbore, izgradnju institucionalnih kapaciteta i upravu, jačanje vladavine prava i promovisanje istinskog poštovanja i međusobnog razumijevanja među pojedincima, kao i među narodima. ODIHR je dao svoj doprinos stvaranju ovog Seta priručnika.

UN-INSTRRAW

Međunarodni istraživački i obrazovni institut Ujedinjenih nacija za unapređenje položaja žena (UN-INSTRRAW) je jedina organizacija UN-a ove vrste, sa zadatkom razvijanja programa istraživanja koji doprinose jačanju položaja žena, i postizanja rodne ravnopravnosti širom svijeta. Putem stvaranja saveza sa zemljama članicama UN-a, međunarodnim organizacijama, akademskim krugovima, civilnim društvom i ostalim akterima, UN-INSTRRAW:

- sprovodi istraživanja koja su usmjerena na konkretno preduzimanje aktivnosti po pitanjima roda i njegovog konkretnog uticaja na politiku, programe i projekte;
- stvara veze neophodne za upravljanje znanjem i razmjenu informacija;
- jača kapacitete ključnih učesnika, kako bi se pitanja roda integrisala u politiku, programe i projekte.

Slika na naslovnoj strani ©Keystone, EPA AFP, Torsten Blackwood, 1997.

© DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRRAW, 2008.

Sva prava su zaštićena.

ISBN 978-92-9222-148-5

Citirati kao: Međunarodni centar za istraživanje stanja u zatvorima. „Reforma kaznenog sistema i rodna pitanja.” *Set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti*. Ur. Megan Bastick i Kristin Valasek. Ženeva: DCAF, OEBS/ODIHR, UN-INSTRRAW, 2008.

Prevela Dragana Čurović. Lektura i korektura Biljana Ristović.

Štampa: UNAGRAF d.o.o.

SADRŽAJ

Akronimi	iii
1. Uvod	1
2. Šta se podrazumijeva pod reformom kaznenog sistema?	1
3. Zbog čega su rodna pitanja bitna za reformu kaznenog sistema?	2
3.1 Kaznene institucije treba da poštuju standarde o ljudskim pravima	3
3.2 Obezbijediti ravnomjernu kaznenu politiku kojom se niko ne diskriminiše	3
3.3 Postići reformu na polju rehabilitacije zatvorenika.	4
3.4 Promovisati bolje javno zdravlje	4
3.5 Promovisati jednak tretman i učešće muškaraca i žena kao službenika u kaznenom sektoru. . .	5
4. Na koji način se rodna pitanja mogu integrisati u reformu kaznenog sistema?	5
4.1 Obezbijediti da kaznene politike odgovaraju i muškim i ženskim zatvorenima.	5
4.2 Omogućiti da mehanizmima za nadzor i podnošenje žalbi obuhvataju rodna pitanja	5
4.3 Ukinuti diskriminaciju prisutnu u načinu upravljanja zatvorima	8
4.4 Obezbijediti da tretman u zatvorima odgovara specifičnim potrebama muškaraca i žena . . .	8
4.5 Spriječiti i odgovoriti na rodno nasilje u zatvoru	10
4.6 Obezbijediti pristup zdravstvenoj zaštiti za muške i ženske zatvorenike.	10
4.7 Zadovoljiti potrebe trudnica i majki maloljetne djece	11
4.8 Obezbijediti odgovarajuće i stručno zatvorsko osoblje	14
4.9 Uključivanje organizacija civilnog društva	15
4.10 Izgraditi javnu podršku reformi kaznenog sistema	15
5. Integracija rodnih pitanja u reformu kaznenog sistema u specifičnim kontekstima	16
5.1 Zemlje u postkonfliktnom periodu	16
5.2 Zemlje u tranziciji u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji.	17
5.3 Zemlje u razvoju	18
5.4 Razvijene zemlje	18
6. Ključne preporuke	20
7. Dodatni izvori informacija	21

AKRONIMI

CPT	Evropska komisija za spječavanje torture i nehumanog i ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja
HIV/AIDS (SIDA)	Virus humane imunodeficijencije/sindrom stečene imunodeficijencije
LGBT	Lezbijski, homoseksualni, biseksualni i transseksualni
NVO	Nevladina organizacija
OCD	Organizacija civilnog društva
RN	Rodno nasilje
SAD	Sjedinjene Američke Države
UN	Ujedinjene nacije
UNICEF	Dječji fond UN-a
UNODC	Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija

Reforma kaznenog sistema i rodna pitanja

1 Uvod

Kazneni sistem je suštinski dio sektora bezbjednosti. Svaka država vođena u skladu sa zakonom mora da ima pravosudni sistem koji je u mogućnosti da određuje kazne osuđenim licima tamo gdje je to primjenljivo. U mnogim zemljama postoji veliki broj kazni, počevši od upozorenja, preko dobrovoljnog rada do zatvorske kazne. Kazneni sistem omogućava sprovođenje i poštovanje zakona. Njime se, takođe, štiti društvo tako što se oni koji predstavljaju ozbiljnu prijetnju ostalim ljudima sklanjaju iz društva, zastrašuju se potencijalni prestupnici, rehabilituju se prestupnici i pokazuje se da društvo ne opravdava njihova djela. Međutim, u mnogim kaznenim sistemima se javlja diskriminacija koja je u velikoj mjeri prisutna u sistemu pravosuđa uopšte, što se da vidjeti u procesu određivanja kazni i u načinu na koji se kazne izdržavaju. Integracija rodni pitanja – različitih potreba, prava i sposobnosti žena, muškaraca, mladića, dječaka, djevojaka i djevojčica – u proces reforme kaznenog sistema će omogućiti da se stvori djelotvoran kazneni sistem na nediskriminatorskoj osnovi, da se ispoštuju standardi o ljudskim pravima i da se promoviše rehabilitacija zatvorenika.

Ovaj Priručnik o reformi kaznenog sistema i rodni pitanjima daje uputstva o načinu na koji treba odgovoriti na rodna pitanja u okviru kaznenog sistema. Za cilj ima da pomogne svima onima koji su zaduženi za upravljanje, kreiranje politike ili zatvorsku reformu u svojim državama; učesnicima sa međunarodnog i regionalnog nivoa koji podržavaju zatvorsku reformu, kao i parlamentarcima, organizacijama civilnog društva i ostalima koji učestvuju u nadzoru i nadgledanju zatvora.

2 Šta se podrazumijeva pod reformom kaznenog sistema?

Reforma kaznenog sistema je proces u kome se kazneni sistem mijenja kako bi bio usklađen sa vladavinom prava i međunarodnim pravnim okvirom o ljudskim pravima. Za cilj ima da obezbijedi da kazne budu odmjerene, da ne budu diskriminatorne i da se njima omogući rehabilitacija. Posebno, cilj joj je da promjeni zatvorske institucije kako bi one postale mjesta u kojima se poštuje ljudsko dostojanstvo svakog pojedinaca i obezbjeđuje da zatvorenici uživaju svoja zakonska prava.¹ Osnivanje zatvora pod

civilnom upravom, koji su povezani sa nacionalnim zdravstvenim i socijalnim sistemima i koji imaju jake veze sa lokalnom zajednicom kako bi se omogućila društvena reintegracija i rehabilitacija zatvorenika, može da predstavlja značajan doprinos kontroli kriminala i da unaprijedi harmoniju i stabilnost u zajednici.²

Reforma kaznenog sistema obuhvata promjene kompletnog sistema krivičnih sankcija, uključujući tu zatvorske i nezatvorske prakse. U siromašnim zemljama obično postoji veoma mali broj alternativa pritvoru do donošenja prvostepene presude ili kaznama zatvora. U mnogim zemljama, sudovi mogu da odrede novčane kazne, ali mnogi od optuženih na kraju ipak završe u zatvoru zbog toga što sebi ne mogu da priušte da plate novčanu kaznu. U razvijenim zemljama obično postoji veliki broj alternativa zatvoru, uključujući i kauciju za one koji čekaju na suđenje, isto kao i kazne u vidu uslovne slobode ili rada u javnom interesu za osuđena lica.

Zbog dominantne uloge koju zatvori imaju u kaznenom sistemu i mogućnosti da dođe do pojave zlostavljanja i torture u zatvorima, mnoge aktivnosti na reformi kaznenog sistema su usredsrijeđene na zatvorsku reformu. Uopšteno gledano, zatvorima upravlja država, premda su neke od država najmile privatne kompanije da upravljaju određenim brojem zatvora u njima.

U svim zemljama svijeta zatvori služe u dvije svrhe: da u njima borave osobe koje su pritvorene i čekaju na suđenje kao i one koje su u sudskom procesu osuđene na kaznu zatvora, kao kaznu za počinjeno krivično djelo. U nekim državama osobe se drže u administrativnom pritvoru koji je van sudskog procesa, a mogu da postoje i zatvori kojima upravljaju bezbjednosne službe van regularnog zatvorskog sistema. Ljudi, takođe, bivaju pritvoreni mimo kaznenog sistema, kao što je to slučaj sa mentalnim bolnicama ili pritvorom za imigrante. Reforma gore navedenih sistema se ne smatra dijelom reforme kaznenog sistema, jer takva vrsta pritvora ne potpada pod krivično pravosuđe.

Aktivnosti na reformi kaznenog sistema zavise od vlada jer su one jedine koje su nadležne da nameću kazne i da ljude lišavaju slobode. Međutim, reformu mogu da predvode nevladine organizacije (NVO), pravnici, međuvladina tijela i drugi entiteti u ovoj administraciji, poput komisija ili koalicija za ljudska prava.

Problemi koji se u najvećoj mjeri javljaju u kaznenom sistemu obuhvataju sljedeće:

Nedovoljna sredstva za sprovođenje nezatvorskih

sankcija i mjera, tako da je kazna zatvora nametnuta u slučajevima kada bi nezatvorska kazna bila više proporcionalna krivičnom djelu i mogla bi nanijeti manje štete.³

Pretjerana upotreba pritvora u slučajevima kada bi puštanje na slobodu u čekanju suđenja bilo odgovarajuće.⁴

Zatvaranje u slučajevima kada bi zdravstvena ili socijalna intervencija bile pravednije i odgovarajuće rješenje.⁵

Loše obučeni i slabo plaćeni **osoblje zatvora**.⁶

Korupcija koja je duboko usađena u mnoge sisteme i teško ju je iskorijeniti uslijed malih plata osoblja i nedostatka transparentnosti i efektivnih mehanizama nadzora.

Veliki broj različitih oblika kršenja ljudskih prava u zatvorima koji obuhvataju:

- **Pretrpanost** – koja je prisutna u gotovo dvije trećine zatvorskih sistema širom svijeta. U najmanju ruku, ovo znači da je troje ljudi zbijeno u ćeliju namijenjenu za jednu osobu, a u najgorem slučaju da zatvorenici moraju da se mijenjaju na spavanju, pa dok jedni leže drugi se vežu za rešetke ćelije i spavaju stojeći.⁷
- **Nedovoljno sredstava** tako da su zgrade nesigurne i u lošem stanju, nema dovoljno hrane i ljekova, a neki od zatvorenika preživljavaju samo zahvaljujući onome što im porodica donosi.
- **Infektivne bolesti** koje se brzo šire i povećan stepen mentalnih oboljenja.⁸
- **Nasilje i brutalnost** osoblja zatvora nad zatvorenicima i među samim zatvorenicima, gdje jači zatvorenici upravljaju zatvorom i nameću sopstvenu kontrolu terorizujući druge, kao i široko rasprostranjeno seksualno nasilje.
- **Ozbiljan nedostatak aktivnosti na rehabilitaciji** i programa za reintegraciju u društvo nakon puštanja na slobodu.

Aktivnosti na reformi kaznenog sistema moraju da odgovaraju datom kontekstu. Premda pravosudni sistemi imaju dosta zajedničkih crta, na sistem krivičnih sankcija i na pretpostavke koje se tiču funkcionisanja zatvora u bilo kojoj državi utiče vrsta važećeg pravnog sistema, kao i kulturni, istorijski i socioekonomski faktori.

Reforma kaznenog sistema može da obuhvata različite aktivnosti poput:

- Prenosa kontrole nad zatvorom sa vojske ili policije na civilne vlasti.
- Obuke osoblja zatvora da u upravljanju zatvorom usvoje pristup zasnovan na ljudskim pravima.
- Ubjeđivanja zatvorske uprave da se bezbjednost može postići i bez teških gvozdениh rešetaka na prozorima ćelija i da bi njihovo uklanjanje samim tim povećalo izloženost svjetlosti i vazduhu koji bi

sprečili širenje bolesti.⁹

- Podizanje minimalne starosne granice za krivičnu odgovornost, kako bi se sa djecom prestupnicima postupalo u okviru sistema socijalne zaštite, a ne u okviru kaznenog sistema.¹⁰
- Uspostavljanje sistema pravne pomoći i davanja savjeta zatvorenicima od strane volontera u slučajevima kada obučeni advokati i javno finansiranje nijesu na raspolaganju.¹¹
- Osnivanje grupa građana koji bi posjećivali zatvore i izvještavali o zlostavljanju i opštem tretmanu zatvorenika.

Prepreke pred sprovođenjem reforme kaznenog sistema obuhvataju sljedeće:

- Politička nepopularnost onih koji se smatraju prekršiocima zakona.
- Konkurencija za raspoloživa sredstva u smislu davanja u druge svrhe koje se smatraju vrednijima podrške.
- U okviru šireg pravosudnog sistema, kaznenom sistemu je dat neznatan prioritet.
- Zatvorena priroda zatvorskog sistema kojom je lakše medije i javnost držati dalje od zatvora, čime se prikriva zlostavljanje.

Koristi od sveobuhvatne reforme kaznenog sistema obuhvataju bolju kontrolu krivičnih djela i bolju rehabilitaciju, čime se direktno može povećati bezbjednost u zajednici i unaprijediti zaštita ljudskih prava i dostojanstva zatvorenika.

3 Zbog čega su rodna pitanja bitna za reformu kaznenog sistema?

Rod se odnosi na uloge i odnose, osobine ličnosti, stavove, ponašanje i vrijednosti koje društvo pripisuje muškarcima i ženama. „Rod“ se, stoga, odnosi na *naučene* razlike između muškaraca i žena, dok „pol“ označava *biološke* razlike između muškaraca i žena. Rodne uloge se u velikoj mjeri razlikuju u okviru jedne ili više kultura i vremenom se mogu mijenjati. Rod se ne odnosi samo na žene i muškarce, već i na njihove međusobne odnose.

Integracija rodних pitanja je proces procjene potencijalnih posljedica po žene i muškarce bilo koje planirane aktivnosti, uključujući zakonodavne odredbe, politiku i programe u svim oblastima i na svim nivoima.¹²

Za više informacija pogledajte Priručnik o RSB-u i rodnim pitanjima

3.1 Kaznene institucije treba da poštuju standarde o ljudskim pravima

Međunarodnim i regionalnim konvencijama o ljudskim pravima zabranjuje se nehumano i ponižavajuće kažnjavanje ili tretman i zahtijeva se da se sve osobe koje su lišene slobode tretiraju sa poštovanjem prema dostojanstvu ljudskog bića. One i ostali međunarodni i regionalni zakoni o sprovođenju pravde i o zatvorima se moraju sprovesti uz zabranu diskriminacije na osnovu pola. Kako bi se ispoštovale ove obaveze, mora da postoji razumijevanje o tome koliko su važne rodne razlike i volja da se napravi politika i usvoje prakse kojima se omogućava poštovanje ljudskih prava muškaraca, žena, mladića, djevojaka, djevojčica i dječaka. Osim ovoga, određenim brojem kaznenih standarda su propisane posebne obaveze u smislu zadovoljavanja potreba zatvorenica.

Vidi Aneks o međunarodnim i regionalnim zakonima i podzakonskim aktima

Uzimanje u obzir rodni razlika je bitno za poštovanje ljudskih prava jer su zatvori neuobičajene institucije za osobe istog pola, zasnovane na prisili. Zatvorska sredina služi kao katalizator za seksualno nasilje, te su, stoga, zatvori opasna mjesta za ranjivu grupu ljudi. U muškim zatvorima, silovanje od strane drugih muškaraca i ostali oblici seksualnog iskorištavanja su česta pojava.¹³ Zatvorski službenici su ponekad umiješani u korupciju, torturu, seksualno nasilje i podvođenje zatvorenika drugim zatvorenicama kako bi ih ovi zlostavljali.¹⁴ Grupa koja je posebno ranjiva kada je u pitanju ovakva vrsta eksploatacije su mladi muški zatvorenici. Zatvorenice mogu da budu seksualno zlostavljane od strane muških službenika. Oni zatvorenici koji ne podliježu tradicionalnim rodnom ulogama (npr. homoseksualci, lezbijke, biseksualci i transseksualci) su u posebnoj opasnosti od nasilja.¹⁵ Kada su u zatvorima, stanovništvo manjinskih i starosjedjelačkih grupa se suočava sa različitim oblicima diskriminacije kojom su najčešće pogođene žene pripadnice ovih manjinskih i starosjedjelačkih grupa.¹⁶ Oni zatvorski režimi koji za cilj imaju da smanje razlike između života u zatvoru i života u otvorenom društvu imaju više šansi da smanje nivo nasilja. Dobro organizovanim porodičnim posjetama (uključujući tu privatne porodične posjete) se može smanjiti tenzija.

Veliki dio života u zatvoru se tiče bezbjednosnih procedura, a u mnogim sistemima mjere koje se koriste za održavanje bezbjednosti obuhvataju ponižavajuće i invazivne procedure kao što su svlačenje zatvorenika da bi se obavio pretres, rektalni pregled ili prisiljavanje zatvorenika da vrše nuždu na ogledalu ili da daju uzorke urina pred zatvorskim službenicima, kako bi se uzorci ispitani na prisustvo droga.¹⁷ U nekim sistemima je dozvoljeno da pretres zatvorenika obavljaju službenici suprotnog pola. Međutim, potreba da se zatvorenici zaštite od uznemiravanja i zloupotrebe može da bude u suprotnosti sa zakonodavstvom o jednakim mogućnostima kojima se sva mjesta u zatvorskoj upravi u jednakoj mjeri otvaraju i za

muškarce i za žene. Dostojanstvo i poštovanje su često kompromitovani određenim aspektima zatvorskog života poput prostorija za kupanje i toaleta koji često ne pružaju nikakvu privatnost jer nijesu zatvoreni, ili uslijed neodgovarajuće i prljave odjeće za zatvorenike koja im se izdaje iz zajedničkog vešeraja.

Uvođenje rodno odgovorne politike i prakse u zatvorski sistem može da pomogne da se spriječi kršenje ljudskih prava i da se omogući djelotvoran odgovor ukoliko do tog kršenja prava dođe. Ukoliko u državi ne postoje odgovarajuće politike i prakse kojima se rješavaju ova pitanja, onda ta država ne ispunjava svoje obaveze vezane za ljudska prava.

3.2 Obezbijediti ravnomjernu kaznenu politiku kojom se niko ne diskriminiše

Kaznena politika može da bude diskriminatorna. Može se desiti da se žene drže u pritvoru bez ikakve potrebe, te mogu doći u situaciju da im se određuju strožije kazne uslijed opšteg shvatanja da samo jako „loše“ žene mogu da počine krivično djelo. Politika određivanja pritvora i krivičnih sankcija može da ima različit uticaj na muškarce i žene, pogotovu u situacijama gdje žene izdržavaju porodice. U nekim pravosudnim sistemima, češće se dešava da se ženama određuju nezatvorske kazne iz razloga što prostorije koji postoje za muškarce ne postoje za žene.¹⁸ Optuženi koji su lezbijke ili homoseksualci mogu da se suoče sa diskriminacijom kada im se određuje kazna uslijed stereotipova i predrasuda koje gaje sudije. Pripadnici manjinskih i starosjedjelačkih grupa uglavnom su disproportionalno zastupljeni među zatvorskom populacijom.

U mnogim zatvorskim sistemima ne postoje jednaki uslovi za muškarce i za žene. Udio žena u zatvorskim sistemima širom svijeta varira između 2% i 9%.¹⁹ Jedna od posljedica ovog manjinskog statusa jeste da zatvori, zatvorski sistemi i politika bivaju organizovani na osnovu potreba i standarda vezanih za muške zatvorenike. Profil zatvorenice se razlikuje od muškarca zatvorenika. Žene mnogo češće dospjevaju u zatvor zbog nezakonitog sticanja, te rjeđe bivaju osuđene za teška krivična djela, nanošenje štete i profesionalno krivično djelo. Žene su posebno ranjive na pritvor zato što nijesu u mogućnosti da plate kazne za manje prekršaje i/ili da plate kauciju. Zatvorenice se gotovo u svim situacijama suočavaju sa diskriminacijom, one se nalaze na bezbjednosnim nivoima u zatvorima koji nikako ne odgovaraju riziku sa kojim se suočavaju, jer se bezbjednosne mjere primjenjuju na sveukupni zatvorski sistem i smatra se da nije neophodno uvoditi specijalne bezbjednosne mjere koje bi se odnosile samo na žene. Zbog toga što su manjinska grupa, pri obuci zatvorskih službenika često se zanemaruje specifična situacija u kojoj se nalaze zatvorenice. Obrazovni i programi obuke su često usredsrijeđeni na zadovoljavanje potreba muških zatvorenika. Specijalni izvjestilac o stanju u zatvorima u Africi je naveo da u Južnoj Africi: „U većini zatvora obuka za zanate tipa tesarskog, obrade metala, obrade željeza i građevinskog zanata

je na raspolaganju samo muškim zatvorenicima. U Kazneno-popravnom zavodu za žene u Durbanu, žene su samo uključene u šivenje i pranje veša, a zbog malog broja mašina samo neke od njih učestvuju u ovim aktivnostima²⁰.

Ponekad mali broj zatvorenica znači i da postoji samo jedan zatvor za žene u cijeloj državi. Pošto je veća vjerovatnoća da će žene biti zatvorene daleko od kuće, teže je njihovim porodicama da ih posjete, što znači da zatvori u neodgovarajućoj mjeri utiču na njihovo pravo na porodični život. Evropska komisija za sprječavanje torture i nehumanog ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja navodi da su žene obično „zatvorene na malom broju lokacija (često je to daleko od njihovih domova ili od domova u kojima žive djeca koju one još uvijek izdržavaju), u prostorijama koje su originalno bile namijenjene (a koje i sada u nekim slučajevima dijele sa) muškim pritvorenicima. Pod ovakvim okolnostima, neophodno je posvetiti posebnu pažnju ženama koje su lišene slobode, kako bi one bile zatvorene u sigurnoj i pristojnoj sredini“²¹.

Pripadnici lezbijske, homoseksualne, biseksualne i transseksualne (LGBT) populacije se često suočavaju sa diskriminacijom u zatvoru. Istraživanje sprovedeno u SAD-u pokazuje da se dešava da mladi homoseksualne i lezbijske orijentacije budu držani u izolaciji navodno zbog njihove sopstvene zaštite. Sudu na Havajima je podnešen veliki broj dokaza o napadima na ovakve mlade zatvorenike.²²

„Kada sam stigao u pritvor za maloljetnike iščupali su mi nadogradnju iz kose, polomili mi nokte, obrisali mi šminku, skinuli mi donji veš i natjerali me da nosim muški donji veš i garderobu.“

Odlomak iz razgovora sa mladim zatvorenikom, transseksualcem u SAD-u²³

Obaveza državnih institucija je da spriječe diskriminaciju. Kada se obezbijedi da se kaznenom politikom vodi računa o rodnim pitanjima, omogućava se da se identifikuje diskriminacija počinjena nad ženama i djevojkama, isto kao i nad muškarcima i mladićima, u zatvorima i oblikuju se aktivnosti za njeno uklanjanje.

3.3 Postići reformu na polju rehabilitacije zatvorenika

Ni u jednoj državi u zatvorima se ne nalazi reprezentativni primjerak odrasle populacije. Diskriminacija u društvu uopšte, se odražava i na stanje u zatvorima. Siromašni ljudi i oni koji potiču iz društveno marginalizovanih grupa imaju više šansi da završe u zatvoru. Mnogi ljudi, koji u kontakt sa kaznenim sistemom dolaze kao optuženi ili osuđeni pojedinci, su uglavnom pripadnici najviše marginalizovanih grupa u društvu i često imaju i raniju istoriju nasilja i seksualnog zlostavljanja. Četiri od pet žena u zatvoru u Kanadi su prijavile da su ranije bile zlostavljane.²⁴ Međutim, društvo troši mnogo više sredstava na njihovo sprovođenje kroz sistem

krivičnog pravosuđa i na njihovo kasnije odvođenje u zatvor nego li na ispravljanje štete koju su te žene doživjele i preživjele ranije u svom životu.

Kazneni sistemi moraju da prepoznaju potrebe populacije sa kojom imaju posla i da obezbijede pomoć žrtvama koje su ranije preživjele nasilje. Mnogim ženama u zatvoru će trebati značajna psihološka savjetodavna pomoć, kako bi im omogućila da se nose sa iskustvom koje su imale prije zatvora. Mnogi maloljetnici i mladi ljudi koji se nalaze u zatvoru potiču iz porodica u kojima je praktikovano nasilje ili ih je odgojila ulica u nekom obliku kulture uličnih bandi.

Ukoliko postoji želja da ljudi ovakvog porijekla nastave da žive ne čineći nikakva krivična djela i ne čineći nasilje nad drugima, neophodno je da se ovi problemi riješe. Ukoliko se ovakvi problemi ne riješe, nakon odsluženja kazne ljudi će iz zatvora izaći opet na ulicu gdje bi mogli da budu brutalno tretirani i gdje bi ih iskustvo iz zatvora moglo još više ugroziti. Mnoge osobe koje su u zatvor ušle kao počinioci lakših krivičnih djela kada izađu iz zatvora mogu da postanu okorjeli i opasni kriminalci.

3.4 Promovisati bolje javno zdravlje

Zatvori su nezdrava sredina i mnoge osobe koje su poslate u zatvor su veoma lošeg zdravstvenog stanja. Bolesti poput HIV/AIDS-a i hepatitisa B i C se mnogo češće javljaju među zatvorenicima nego u opštoj populaciji jer u zatvorima živi veliki procenat izuzetno siromašnih ljudi sa ograničenim ili nikakvim pristupom zdravstvenoj zaštiti, isto kao i relativno veliki broj uživalaca droga koji to ilegalno rade. Loši zdravstveni uslovi u zatvorima i seksualno nasilje ili seksualna aktivnost među zatvorenicima mogu da dovedu do prenošenja ovakvih bolesti. U nekim državama je usvojena politika koju su preporučile WHO i UNODC, da se kondomi dijele u zatvorima.²⁵ Od suštinske je važnosti je da se smanji veliki broj prenosivih bolesti u zatvorima iz razloga što nakon puštanja na slobodu zatvorenici infekciju mogu da prenesu svojim partnerima ili djeci kod kuće.

Žene u zatvorima imaju specifične zdravstvene probleme na koje je neophodno obratiti posebnu pažnju. U nekim državama stopa mentalnih oboljenja među zatvorenicima je veoma visoka.²⁶ Mnoge žene imaju različita ginekološka oboljenja koja je neophodno liječiti. Žene u zatvoru mogu da dođu i trudne. U mnogim državama, dozvoljava se da dijete rođeno u zatvoru ostane tu sa svojom majkom, isto kao što se i izuzetno maloj djeci dozvoljava da budu sa svojim majkama u zatvoru. Na ovaj način, zatvori postaju odgovorni za zaštitu, zdravstveno stanje i razvoj ove djece u njihovoj najranijoj mladosti.

Stoga je, za promovisanje boljeg javnog zdravlja, od suštinskog značaja da se ustanove politike i prakse o zdravstvenoj zaštiti u zatvorima, kojima se u obzir uzimaju različite zdravstvene potrebe žena, djevojaka, muškaraca i mladića.

3.5 Promovisati jednak tretman i učešće muškaraca i žena kao službenika u kaznenom sektoru

Žene zaposlene u zatvorskim sistemima se, takođe, suočavaju sa diskriminacijom i nasiljem. Često su ograničene na rad ili isključivo sa ženama zatvorenicama, ili na administrativnim dužnostima, a mogućnosti za napredovanje u službi su im ograničene. U samo nekoliko zemalja žene imaju jednake mogućnosti zapošljavanja kao i muškarci i postaju direktori velikih zatvora za muške zatvorenike. U izvještajima iz određenog broja zemalja se navodi da su žene koje rade u zatvorima za muškarce podložne uznemiravanju i diskriminaciji od strane svojih muških kolega.²⁷ Zaposleni koji su homoseksualne i lezbijske orijentacije često prijavljuju isto ponašanje.

4 Na koji se način rodna pitanja mogu integrisati u reformu kaznenog sistema?

Bez obzira na način na koji je osmišljena i sprovedena reforma, neophodno je da se omogućiti integracija rodniha pitanja. Iduviše često u priručnicima za upravljanje zatvorom i u smjernicama za sprovođenje reforme nema nikakvih podataka o rodnom nasilju (RN) u zatvorima, specifičnim potrebama žena i maloljetnika, i diskriminaciji koja prevladava u zatvorskim sistemima u svim regionima u svijetu.

Niti jedan zatvori i kontekst u kome se odvija reforma kaznenog sistema nijesu isti, a muškarci i žene u različitim mjestima imaju različite potrebe. U daljem tekstu su dati prijedlozi za integraciju rodniha pitanja u reformu kaznenog sistema koji se mogu prilagoditi specifičnom kontekstu u kome se odvija reforma. Neki od karakterističnih izazova i mogućnosti u zemljama u postkonfliktnom periodu, zemljama u tranziciji, zemljama u razvoju i razvijenim zemljama su dati u Odjeljku 6.

4.1 Obezbijediti da kaznene politike odgovaraju i muškima i ženskim zatvorenicama

Mnogi kazneni sistemi funkcionišu, ili se od njih očekuje da funkcionišu, u skladu sa zakonom i operativnim procedurama. Nema puno prostora za diskrecioni i individualno prilagođeni tretman. Smjernice za određivanje kazni rijetko prepoznaju rodne razlike i uticaj koje one imaju. Vlade često ne prikupljaju podatke koji bi omogućili da se donese odluka o tome da li je data politika primjenljiva na sveukupno stanovništvo. Ovo je problem s obzirom na činjenicu da je kaznena politika uglavnom osmišljena tako da se njome zadovolje potrebe muških zatvorenika. Kako

bi se obezbijedito da se donosi adekvatnija politika i da ona nije diskriminatorna, neophodno je analizirati kazneni sistem da bi se vidjelo na koji način on može da bude fer prema svima u njemu (vidi Odjeljak 1). Oblasti koje treba razmotriti su sljedeće:

- Korišćenje **pristvora** – Da li su žene pristvorene na osnovu drugačijih kriterijuma od onih koji se koriste za muškarce – npr. imajući u vidu potrebu za psihijatrijskim vještačenjem ili zaštitom – onda kada pristvor uopšte nije neophodan? Da li su uzete u obzir porodične obaveze kada se određuje pristvor do donošenja prvostepene presude?
- Da li su u **praksi odmjerenja krivičnih sankcija** uzete u obzir rodne razlike? Da li bi smjernice za određivanje krivičnih sankcija i savjeti za sudstvo mogli uvrstiti i razmatranje socijalnog uticaja koji bi krivična sankcija mogla imati na osobe koje moraju da izdržavaju svoju porodicu? Ruski Krivični zakonik određuje da se zatvorska kazna za trudnicu ili ženu sa malim djetetom koja je osuđena za lakši prekršaj automatski suspenduje dok dijete ne napuni četrnaest godina. Ukoliko data žena u međuvremenu ne bude osuđena za neko drugo djelo, ova kazna se ne aktivira.²⁸
- Da li sistem **nezatvorskih kazni** odgovara ženama? Da li su one proporcionalno zastupljene pri određivanju ovakvih kazni?²⁹
- Da li među zatvorenicama postoji značajan broj onih koji su **ranije bili žrtve rodnog nasilja**? Da li bi oni bili bolje tretirani kroz sisteme zdravstvene i socijalne zaštite?
- Da li **čuvanje podataka** u zatvorskoj administraciji omogućava da se izvuku zaključci o načinu na koji su tretirane različite grupe zatvorenika? Da li su statistički podaci podijeljeni na osnovu pola i starosti? Da li su ovi podaci dati na raspolaganje javnosti, medijima i parlamentu, tako da grupe koje se bave pitanjima žena, LGBT populacije i djece mogu da procijene na koji način su tretirane ove grupe?

4.2 Omogućiti da mehanizmima za nadzor i podnošenje žalbi obuhvataju rodna pitanja

Uvođenje spoljnjeg nadgledanja i kontrole je ključna strategija kojom se povećava standard života u zatvorima i omogućava bolji tretman zatvorenika. Trebalo bi da stručno tijelo, koje radi nezavisno od zatvorske uprave, bude u prilici da ispita uslove u kojima zatvorenici žive u zatvoru, da procijeni da li ima lošeg tretmana zatvorenika i da podnese izvještaj onom vladinom organu koji je nadležan da djeluje na osnovu ovakvog nalaza. Još jedan od osnovnih standarda je i postojanje djelotvornog aparata za podnošenje žalbi. Ovakvi mehanizmi su od suštinske važnosti zato što su zatvori svijet sam za sebe, u kome se nalaze neki od najranjivijih ljudi u bilo kom društvu, a oni koji rade u zatvorima imaju značajnu moć nad zatvorenicama.

Međutim, mehanizmi nadzora i podnošenja žalbi

neće biti funkcionalni ukoliko nijesu osjetljivi na rodna pitanja i diskriminaciju i ukoliko se njima ne identifikuje i prijavi RN.

Djelotvorno nadgledanje

Uvođenje sistema nacionalnog nadgledanja ili inspekcije može:

- Da zaštiti zatvorenike od zlostavljanja i lošeg tretmana, uključujući tu i rodno nasilje.
- Promoviše kulturu poštovanja u kojoj bi svi zatvorenici, bez obzira na pol, seksualno opredjeljenje ili porijeklo, bili dostojanstveno tretirani.
- Stvori atmosferu gdje bi zlostavljanje poput RN bilo izloženo kritikama javnosti, a ne prikriveno kulturom nedodirljivosti pojedinaca.
- Da pomogne da se muški i ženski članovi zatvorskeg osoblja zaštite od lažnih optužbi putem procjene pritužbi na njihov rad koju bi sproveo nezavisni organ.

Mehanizmi inspekcije mogu da se jave u različitim oblicima:

- Specijalno imenovane sudije
- Organizacije civilnog društva
- Specijalno imenovani zatvorski inspektori
- Komisije za ljudska prava
- Međunarodni nadzorni organi

Nijesu svi inspekcijski mehanizmi podjednako djelotvorni i ne poklanjaju svi odgovarajuću pažnju rodnim pitanjima. Lako je osobe koje dođu da posjete zatvor držati podalje od onoga što zvaničnici u zatvoru ne žele da oni vide, posebno u vezi sa RN-om na koji zvaničnici u zatvoru obično zažmure. Može se desiti da zatvorenici koji su žrtve nasilja budu kažnjeni zato što su razgovarali sa inspektorima. Za razgovor sa inspektorima mogu se odabrati i zatvorenici koji su spremni da udovolje i koji će inspektorima predočiti

ružičastu sliku o stanju u zatvoru. Organizacije civilnog društava, koje zavise od vladine pomoći i finansiranja, možda ne sprovedu ovakav zadatak na odgovarajući način iz straha da im ne bude ugroženo finansiranje i status koji imaju ukoliko budu otvoreno govorile o onome što su zaključile, ili zato što im nedostaje obuke ili stručnosti koje su neophodne da bi otkrili osjetljive probleme poput silovanja.

Obezbijediti postojanje djelotvornih inspekcijских procedura kojima se u obzir uzimaju rodna pitanja:

- Oni koji sprovode inspekciju moraju biti u prilici da razgovaraju sa svima i zadobiju povjerenje svih zatvorenika. U inspekcijske timove, stoga, treba uključiti i muškarce i žene.
- Inspektori moraju imati neograničeni pristup svim djelovima zatvora u bilo koje vrijeme, tako da se ni jedan zatvorenik ne može nigdje skloniti od njih.
- Inspektorima se mora dati pravo da dođu u nenajavljene posjete i da budu automatski primljeni.
- Neophodno je da inspektori prođu posebnu obuku o adekvatnom tretmanu žena, djece koja u zatvorima žive sa svojim majkama i ostalih grupa sa specifičnim potrebama.
- U inspekcijske timove treba uključiti specijaliste za zdravstvena pitanja.

Djelotvorne procedure za podnošenje žalbi koje su svima dostupne

Bez adekvatno ustanovljene i nezavisne procedure za podnošenje žalbi, zatvori se ostavljaju na milost i nemilost zatvorskih vlasti i nema načina da se traži odšteta za zlostavljanje. Ovo se posebno odnosi na RN gdje zatvorenici mogu da biti posebno obilježeni ukoliko se žale. Uopšteno rečeno, zatvorenici treba da imaju povjerenja u mehanizme za podnošenje žalbi.

Odjeljak 1

Spoljna revizija uslova služenja kazne zatvora za žene u Australiji

Komisija za borbu protiv diskriminacije u Kvinslendu, u Australiji, je sprovedla procjenu uslova služenja kazne zatvora za žene kako bi se ustanovilo u kojoj mjeri je Odjeljenje za izvršenje kazneno-popravnih mjera ispoštovalo standard za pružanje kazneno-popravnih usluga „kroz humane uslove boravka zatvorenika, superviziju i rehabilitaciju prestupnika“ bez diskriminacije. Komisija je došla do zaključka da:

- Instrumenti i procedure za bezbjednosnu klasifikaciju bi mogle dovesti do preklasifikovanja žena.
- Ne uzima se u obzir najbolji interes djece, ni prilikom određivanja krivičnih sankcija, niti u zatvoru.
- Često se ignoriše mentalno zdravlje.
- Žene koje potiču iz starosjedilačkih grupa se suočavaju sa posebnim oblikom diskriminacije.

U izvještaju je dat određeni broj preporuka uključujući i obuku za službenike o nediskriminaciji i osnivanje nezavisnog inspektorata koji bi direktno podnosio izvještaj parlamentu.³⁰

Ovim procesom su predstavljene prednosti postojanja nezavisnog tijela za reviziju kaznenog sistema, sa posebnim zadatkom da sprječii diskriminaciju. Sličnu reviziju je u Engleskoj i Velsu sproveo jedan član Parlamenta. Ova revizija je preporučila osnivanje centara za žene kao alternative zatvorima i malih lokalnih zatvorskih jedinica u koje bi moglo da se smjesti 20-30 žena, kako bi se postepeno zamijenio sistem zatvora za žene.³¹ Ovakve spoljne revizije obično preporučuju radikalnije promjene nego li što je to slučaj kod procesa interne revizije.

Odjeljak 2

Glavni inspektor Njenog kraljevskog visočanstva za zatvore u Škotskoj: inspekcija stanja humanosti, pristojnosti i poštovanja u zatvorima

Kako bi jasno stavio do znanja da radi nezavisno od nekog drugog organa i da su standardi o stanju u zatvorima na koje se on poziva zasnovni na međunarodnom pravnom okviru o ljudskim pravima, glavni inspektor za zatvore u Škotskoj je odredio novi set standarda na osnovu kojih se inspekcija sprovodi u sljedeće tri oblasti:

- bezbjednosti
- pristojnosti, humanosti i poštovanja zakonskih prava
- mogućnosti za samonapredovanje i pristup uslugama i aktivnostima

U daljem tekstu je dat izvod iz *Standarda korišćenih pri inspekciji zatvora u Škotskoj*, a koji se tiču pretresa i porodičnih posjeta.

Rezultat

Osoblje zatvora sa poštovanjem postupa sa zatvorenicima.

Standard

Bezbjednosne mjere tipa pretresa se sprovode uz poštovanje ljudskog dostojanstva.

Pokazatelji:

- Zatvorenike pretresaju samo službenici koji su istog pola.
- Pretres se ne odvija na ponižavajući način.
- Zatvorenici se nikada ne skidaju do gole kože na rutinskoj osnovi i takva vrsta pretresa se može odvijati samo uz valjani razlog.
- Zatvorenici su prisutni tokom pretresa njihove ćelije ili lične imovine.

Rezultat

Održava se dobar kontakt sa porodicom i prijateljima.

Standard

Porodičnim posjetama je dat visok prioritet u smislu njihove učestalosti, trajanja i kvaliteta i nijesu ograničene u okviru niti jednog disciplinskog ili kontrolnog procesa.

Pokazatelji

- Članovi porodica mogu da učestvuju u sistemu primanja novih zatvorenika.
- Članovima porodica se daju jasne i korisne informacije o sistemu posjeta i postoji posebno ugovoren prevoz do zatvora ukoliko je javni prevoz neodgovarajući.
- Proces zakazivanja posjeta je transparentan, lako razumljiv i jeftin.
- Većini zatvorenika je dozvoljena nedeljna posjeta u trajanju od najmanje 1 sata.
- Posjete se ne otkazuju uslijed administrativnih ili operativnih razloga koji nijesu hitni.
- Ne postoji duga administrativna procedura na ulasku u zatvor kojom se skraćuje vrijeme koje posjetioci provedu sa zatvorenicima.
- Osnovno pravo na posjetu ne zavisi od procjene zatvorenikovog ponašanja u zatvoru.
- Zatvorene posjete se nameću samo tamo gdje postoje jaki dokazi zlostavljanja - ne kao kazna – i njihova primjena se redovno revidira.
- Ukoliko je zabranjena posjeta, razlozi su jasno navedeni, protiv takve odluke se može žaliti i žalba će biti u redovnim intervalima razmatrana.
- Čine se naponi da zatvorenici služe kaznu onoliko blizu svom domu koliko je to moguće.
- Ukoliko se zatvorenik prebacuje u drugi zatvor porodica je o tome na vrijeme obaviještena.

Ovi standardi pokazuju na koji način se u zatvorske standarde mogu uvrstiti različiti uticaji koje služenje kazne zatvora ima na različite grupe, kao na primjer na muškarce i žene. Ovi standardi imaju treba da omoguće mjerenje poboljšanja u postupanju prema ženama i ranjivim grupama, te smanjenja stepena RN-a, kao rezultata primjene ovih standarda.

Obezbijediti postojanje djelotvornih procedura za podnošenje žalbi kojima se u obzir uzimaju rodna pitanja:

- Treba omogućiti da se žalbe podnose anonimno.
- Zatvorenici moraju da budu zaštićeni od odmazde zbog podnošenja žalbe i u sistemu ne smiju da postoje prepreke podnošenju žalbi, poput kazni za podnošenje žalbe za koju ne postoji dovoljno dokaza ili koja se smatra „lažnom i zlonamjernom“.
- Postojanje sistema za podnošenje žalbi i način na koji mu se može pristupiti treba da bude javno objavljen i poznat svim zatvorenicima. U mnogim sistemima obavještenja su postavljena svuda po zatvoru i u njima se detaljno objašnjava na koji način se može obratiti istražitelju ili kancelariji ombudsmana.
- Zatvorenicima treba omogućiti jednostavan pristup mehanizmima za usmeno ili pismeno podnošenje žalbi. U situacijama gdje postoji raznolika populacija

u zatvorima, informacije treba dati na svim jezicima koji su zastupljeni. Treba preduzeti mjere kojima će se omogućiti da nepismeni zatvorenici razumiju i imaju pristupa mehanizmima za podnošenje žalbi.

4.3 Ukinuti diskriminaciju prisutnu u načinu upravljanja zatvorima

Smanjiti neodgovarajuće bezbjednosne nivoe

Relativno mali broj zatvora za žene znači da su smještajni kapaciteti koji odgovaraju ženama, u odnosu na one raspoložive muškarcima, često ograničeni. Na primjer, u regionima u kojima možda postoje četiri zatvora za muškarce različitog bezbjednosnog nivoa, može se desiti da postoji samo jedan zatvor za žene. U ovakvom slučaju, u tom jednom zatvoru će biti uspostavljen maksimalni nivo obezbjeđenja. To podrazumijeva da će zatvorenice u njemu biti držane u skladu sa bezbjednosnim nivoom koji je daleko viši od procjenjenog bezbjednosnog rizika koji te žene predstavljaju po društvo.³²

Osim ovoga, bezbjednosna pravila i procedure koji su određeni za muškarce zatvorenike se često primjenjuju i na žene, premda je manja mogućnost da su žene počinile nasilno krivično djelo i one se obično potpuno drugačije ponašaju u zatvoru od muškaraca. U nedavno sprovedenom istraživanju o položaju žena u zatvoru u Engleskoj i Velsu se došlo do sljedećeg zaključka:

„Bezbjednosni nivo u zatvoru je stavljen na snagu kako bi se muškarci spriječili da bježe iz zatvora ili da se ujedinjuju u zatvoru s namjerom da preuzmu kontrolu nad zatvorom. Žene se ne ponašaju na takav način. Svakako, neke žene pobjegnu ali, obično, one jednostavno odu kući jer ne mogu više da izdrže da budu odvojene od svoje djece.“³³

Zatvorskom reformom treba obezbijediti da uslovi u zatvorima budu onoliko restriktivni koliko je to neophodno za bezbjedno čuvanje zatvorenika i dobro uređen društveni život u zatvorima. Nije dobro da postoje opšta bezbjednosna pravila koja bi se primjenjivala na sve zatvore bez obzira da li su u njima zatvoreni muškarci ili žene.

Treba odrediti drugačija pravila za ženske i muške zatvore, uključujući tu pravila koja se odnose na:

- Bezbjednosne mjere u zatvorskim zgradama i na cijelom terenu zatvora, poput rešetaka, bodljikave žice, visokih zidova i naoružanih čuvara.
- Ponašanje prema posjetiocima i organizovanje porodičnih posjeta.
- Procedure koje treba ispoštovati kada žene privremeno napuštaju zatvor npr. da bi otišle u bolnicu.
- Otpuštanje na dan, jednodnevni uslovni otpust i odlazak kući na određeni period.

Obezbijediti odgovarajuće slobodne aktivnosti za žene i ostale zapostavljene grupe

U mnogim zatvorima ne postoje nikakve slobodne aktivnosti ni za muškarce ni za žene. U onim zatvorima u kojima su obezbijeđene takve aktivnosti, ženama je pristup prilično ograničen, a najčešća aktivnost je šivenje.³⁴ Oni zatvorenici koji su posebno osjetljivi, poput onih sa HIV/AIDS-om i onih koji se nalaze u jedinicama pod posebnim nadzorom, često propuštaju priliku za dodatno obrazovanje u zatvoru i za učestvovanje u slobodnim aktivnostima.

Slobodne aktivnosti u zatvorima za žene treba da budu tako osmišljene da odgovaraju datoj zatvorskoj populaciji. Mnogima je neophodno osnovno obrazovanje. Međutim, osnovni cilj ovih slobodnih aktivnosti je da se ženama pomogne da se pomire sa svojom prošlošću i da postanu nezavisnije, te da same sebe izdržavaju. Ovakav pristup se može usvojiti u svim zemljama, bez obzira na nivo sredstava koje imaju na raspolaganju. U siromašnijim zemljama, pismeni zatvorenici mogu podučavati ostale, a mogu se uključiti i volonteri iz grupa civilnog društva. Obuka iz poljoprivrede i proizvodnje onih roba koje se mogu prodati na tržištu će pomoći ženama da se same izdržavaju nakon puštanja na slobodu. Ovo samoizdržavanje nakon puštanja na slobodu je od posebnog značaja za žene u onim zemljama gdje boravak u zatvoru baca ljagu na datu ženu i onemogućava njeno izmirenje i povezivanje sa porodicom po izlasku iz zatvora.

U razvijenim zemljama, programi u zatvorima za žene treba da budu orijentisani na izgradnju samopouzdanja i samopoštovanja, čime se prevazilaze traume iz prošlosti i trenutne ovisnosti, i ženama se omogućava pristup službama na koje imaju prava u zajednici van zatvora i uspostavlja se osnova za pošteno zarađivanje za život.

4.4 Obezbijediti da tretman u zatvorima odgovara specifičnim potrebama muškaraca i žena

Unapređivanje kontakta sa porodicom

Prilikom kreiranja rodno odgovorne reforme kaznenog sistema, veoma je važno da se uspostavi kontakt između zatvorenika i njihovih porodica. Za muškarce zatvorenike je ovo značajno jer im omogućava da održe vezi sa spoljnim svijetom i vezu sa porodicom i djecom, ukoliko ih imaju. Za zatvorenice ovo može biti od još većeg značaja jer žene u mnogim društvima vode glavnu brigu o porodici. Vjerovatnije je da su zatvorenice, prije nego li muški zatvorenici, bile osnovni staratelji svoje maloljetne djece i ostalih članova porodice, poput starijih rođaka, prije hapšenja. Procjenjuje se da u Evropskoj uniji 700.000 djece svake godine biva odvojeno od svojih roditelja koji dopijaju u zatvor.³⁵ Odvojenost od djece za majke koje su u zatvoru često pojačava njihovu netrpeljivost prema samoj činjenici da su zatvorene, te su stoga jako važne posjete koje idu na ruku djeci. Međutim, uslijed daleko manjeg broja ženskih nego li muških zatvora, žene obično bivaju zatvorene na velikoj

fizičkoj udaljenosti od svojih porodica, zbog čega obično i primaju manje porodičnih posjeta.

Kontakt sa porodicama je, takođe, bitan iz perspektive upravljanja zatvorima i rehabilitacije zatvorenika. Oni zatvorenici koji, dok su u zatvoru, održavaju porodične kontakte, prave manje disciplinskih prekršaja, boljeg su fizičkog i mentalnog zdravlja, te je veća vjerovatnoća da će se uspješno uklopiti u društvo nakon puštanja na slobodu i manja mogućnost da opet počine neko krivično djelo.³⁶

U velikom broju zemalja, zakonskim okvirom se predviđa da kontakt pritvorenika sa porodicama i prijateljima moraju da odobre tužilac ili sudija. Onda kada je ovakav kontakt odobren, primjenjuju se restriktivne mjere, poput direktnog nadzora osoblja, veoma kratkog trajanja posjete ili zabrane fizičkog kontakta.³⁷ U mnogim zatvorskim sistemima, obezbjeđivanje posjeta osuđenima nije prioritet. Takve posjete su onda ili veoma rijetke ili pri njima nije dozvoljen fizički kontakt. Zatvorenici i posjetoci tako moraju da viču kako bi čuli jedni druge kroz neprobojno staklo ili da stoje na dvije suprotne stane rešetki. Na Mauricijusu su, 2001. godine, u zatvoru za žene, žene bile odvojene od svoje djece staklenom pregradom, što je posebno stresno uticalo na njih.³⁸ Tokom posjeta zatvorima u Irskoj, 2002. godine, CPT je zabilježio da u jednom zatvoru „prostorije za posjetu nijesu omogućavale nikakvu privatnost i postajale su veoma bučne kada bi nekoliko zatvorenika istovremeno primilo posjetu u njima.³⁹ U nekim sistemima uopšte nijesu dozvoljene posjete djece.

Poboljšanje uslova za posjete treba da bude važan prioritet rodno odgovorne reforme kaznenog sistema. Treba uzeti u razmatranje sljedeće:

- Zatvorenici treba da budu smješteni u zatvore što bliže domu i porodici, ukoliko je to moguće.
- U slučajevima gdje su zatvorenici smješteni u zatvorima daleko od svog doma, treba razmotriti uvođenje modela koji se primjenjuje u zemljama Centralne Azije, Istočne Evrope i Sjeverne Amerike (u Kanadi i Kaliforniji), a koji omogućava trodnevne porodične posjete u apartmanu u zatvoru ili u okviru zatvora.
- Mogućnosti za posjete zatvorenima treba da budu široke i fleksibilne koliko je to moguće.
- Učestalost i kvalitet posjeta ne treba da zavisi od ponašanja zatvorenika i da bude modifikovan ili upotrebljen u smislu kazne.
- Prema posjetiocima se treba odnositi sa poštovanjem, a bezbjednosne mjere ne smiju da ih degradiraju ili omalovažavaju.
- Ne treba da se postavljaju bilo kakvi paravani ili fizičke prepreke između zatvorenika i njihovih posjetilaca, sem ukoliko u određenom slučaju ne postoji izričiti razlog za to, a koji tada treba da bude redovno revidiran. Posebno je važno da se dozvoli fizički kontakt sa djecom.
- Prostorije za posjete treba da budu udobne, da se

u njima omoguće privatnost i pozitivne aktivnosti.

- Ne treba tražiti od zatvorenika da tokom posjeta nose odjeću koja ih klasifikuje kao zatvorenike i kojom će u očima drugih biti poniženi.
- U zatvorima za žene treba podstaći cjelodnevne porodične posjete. U „Emu Plejns“ zatvoru, u Novom Južnom Velsu, u Australiji, vikendom i državnim praznicima posjetiocima se dozvoljava boravak u zatvoru od 08:30 do 11:30 ujutru, uz pauzu za ručak, i popodne od 12:30 do 15:30 časova.
- Privatne „bračne posjete“ su česte među muškim zatvorenima u mnogim krajevima svijeta. Nadležni u zatvorima se moraju pobrinuti da se i zatvorenima omoguće bračne posjete identične onima koje su omogućene muškim zatvorenima. WHO preporučuje da se za bračne posjete zatvorima dijele kondomi „ bez komplikovane ili zahtjevne procedure da bi se do njih došlo, na primjer da morate da ih tražite od osoblja“.⁴⁰

Očuvanje ljudskog dostojanstva

Kriterijum da se prema svim zatvorenima treba odnositi na human način i sa poštovanjem prema njihovom dostojanstvu jeste fundamentalno i univerzalno primjenljivo pravilo. Ono se primjenjuje na sve elemente života u zatvoru, uključujući tu i intimna pitanja tipa ličnog izgleda i obavljanja fizioloških potreba. Ona pitanja koja se tiču tjelesne privatnosti su veoma važna muškarcima i ženama u pojedinim kulturnim sredinama. Zatvorenici se ne smiju goli pojavljivati pred ostalima, posebno ne pred pripadnicima suprotnog pola. Bezbjednosne mjere i mješoviti sastav zatvorskog osoblja moraju ovo uzeti u obzir.

„Svako dana se skidamo gole pred nepoznatim osobama i uvijek nam kažu da smo tako živjele i kući pa da nemamo zbog čega da se žalimo. Mi kod kuće imamo osjećaj za „laaj“ (stid i dostojanstvo) a ovdje se pretpostavlja da smo samim tim što smo dovedene ovdje kao zatvorenice izgubile sva ona tanana osjećanja koja svaka žena posjeduje.“

zatvorenica u Indiji⁴¹

Kako bi bili tretirani sa punim poštovanjem prema njihovom dostojanstvu, zatvorenima se mora obezbijediti da u potpunoj privatnosti održavaju ličnu higijenu i obavljaju fiziološke potrebe. CPT standardima za žene u zatvorima se određuje sljedeće: „Slobodan pristup sanitarnim čvorovima i kupaonicama, mogućnost odlaganja krvave garderobe, kao i obezbjeđivanje sredstava za higijenu, poput higijenskih uložaka i tampona, je od posebne važnosti. Ukoliko se ovakva neophodna higijenska sredstva ne obezbijede, to se, samo po sebi, može smatrati ponižavajućim tretmanom“.⁴²

Pitanja koja treba uzeti u razmatranje obuhvataju sljedeće:

- Obezbjedivanje privatnosti kada zatvorenici treba da skinu garderobu.

Odjeljak 3 Ukidanje ginekoloških i rektalnih pretraga kod zatvorenica⁴⁶

U istražnom zatvoru za žene u Moskvi, praktikovano je da se na prijemu svake nove zatvorenice sprovede ginekološka i rektalna pretraga. Ova praksa je opravdavana kao bezbjednosna mjera kojom bi se obezbijedilo da se ne unese nikakav ilegalni ili zabranjeni predmet u zatvor. U stvarnosti, ove mjere su sprovedene kao način da se potčine nove zatvorenice i da im se od samog početka stavi do znanja da moraju da se povinuju zatvorskim pravilima. Partneri iz Velike Britanije koji su radili na projektu za poboljšanje stanja u zatvorima su bili zabrinuti zbog ovakve prakse i ubijedili su svoje partnere iz Rusije da ne postoji bezbjednosno opravdanje za ovakvu praksu i da ona predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava. Osim toga, ovo je više narušavalo samo upravljanje zatvorom i zdravlje zatvorenika, nego mogućnost da se droga prokrijumčari u zatvor. Nakon prve godine sprovođenja projekta, ruska strana se saglasila da prekine sa ovim obaveznim pretragama i da ih koristi samo u posebnim slučajevima kada postoji identifikovana bezbjednosna potreba za tim. Statistički dokazi pokazuju da se broj krivičnih aktivnosti u zatvoru smanjio, a ne povećao, od kada je ova promjena uvedena.

Druga reforma se ticala toga da se obezbijedi da žene službenice u zatvoru otključavaju ćelije u kojima su smještene zatvorenice. Po pravilima o upravljanju zatvorima u Rusiji, muškarac mora biti prisutan prilikom otvaranja ćelije, ali su nosioci projekta ubijedili osoblje da samo žene treba da otvaraju ćelije u kojima su smještene žene i da budu prve koje će da kroče u njih, premda muški članovi osoblja mogu da bude prisutni u hodniku.

- Privatnost u toaletima ili pod tuševima.
- Mogućnost zaključavanje sa unutrašnje strane ćelije, radi obezbjeđivanja privatnosti.
- Obezbeđivanje sredstava za higijenu za žene.
- Svesti na minimum ponižavanje zatvorenika pri uzimanju uzoraka urina zarad testiranja na prisustvo droga.

Zatvorenici treba da budu podvrgnuti fizičkom pretresu samo onda kada je to neophodno, a da i tada ta pretraga bude što je moguće manje invazivna. Kontroverzno je da pretragu obavlja član osoblja koji je suprotnog pola od pola datog zatvorenika.⁴³ CPT standardima se određuje sljedeće: „Pretragu osoba koje su lišene slobode treba da vrši samo osoblje koje je istog pola, a svaki pretres pri kome se od zatvorenika zahtijeva da se svuče treba da se odvija daleko od očiju pripadnika zatvorskog osoblja koji su suprotnog pola u odnosu na datog zatvorenika“. Vrhovni sud Kanade je, 1993. godine, presudio da žene zatvorski službenici mogu da izvrše pretres muških zatvorenika i da pretresu njihove ćelije bez prethodne najave, ali da muško osoblje ne smije da pretresa zatvorenice.⁴⁴

Za zatvorenice, skidanje do gole kože radi pretresa može da bude posebno traumatično, tako da odredbe vezane za ovakvu vrstu pretresa treba pažljivo i posebno formulirati kada su u pitanju zatvorenice.⁴⁵ Skidanje do gole kože zarad pretresa nikada ne treba određivati kao vrstu kazne. Onda kada se za žene ono smatra opravdanim pod specifičnim okolnostima, muškarci zatvorski službenici ne smiju biti prisutni (vidi Odjeljak 3).

4.5 Sprječiti i odgovoriti na rodno nasilje u zatvoru

Zatvorima treba upravljati u skladu sa vladavinom prava. Stoga, osoblje ne smije napadati ili uznemiravati zatvorenike, već im je obaveza da štite zatvorenike i sprječavaju nasilja koje mogu nametnuti drugi zatvorenici. U mnogim zemljama, rijetko se kad sudi zatvorskom osoblju zbog kršenja zakona. Premda je bitno da se obezbijedi da se krivična djela počinjena

nad zatvorenicama rješavaju unutar pravosuđa, treba, takođe, uvesti preventivne mjere.

Ove mjere obuhvataju sljedeće:

- Postojanje odgovarajućeg zakonodavstva (vidi Odjeljak 4)
- Dobro obučeno i stručno osoblje i upravu
- Nadzor nad radom zatvora koji će sprovesti nezavisno spoljno tijelo
- Djelotvorne mehanizme za podnošenje žalbi.
- Protokole kojima se omogućavaju reagovanje i istraga (vidi Odjeljak 5)
- Obuku za osoblje
- Medicinske službe koje će biti odgovorne državnim organima, a ne zatvorskoj upravi

4.6 Obezbijediti pristup zdravstvenoj zaštiti za muške i ženske zatvorenike

Zdravstvena zaštita je posebno važan aspekt života u zatvoru. Bilo gdje u svijetu, među zatvorskom populacijom su najzastupljeniji pripadnici marginalizovanih grupa u društvu koji su lošeg zdravstvenog stanja, sa hroničnim bolestima i mentalnim problemima. Mnogi od onih koji se bave aktivnostima koje su, sa zdravstvenog stanovišta, visoko rizične, poput intravenozne narkomanije ili komercijalnog pružanja seksualnih usluga, na kraju završe u zatvoru. Stopa prisutnosti hepatitisa B i C u zatvorima je mnogo veća nego li u spoljašnjem svijetu.⁵¹ Stopa prisutnosti infekcije HIV-om može biti i do 75 puta veća u zatvorima nego li što je to slučaj u društvu izvan zatvora.⁵² Na primjer, premda zatvorenici čine svega 0,01% ukupnog broja stanovnika u Španiji, oni čine čak 7% svih osoba oboljelih od AIDS-a.⁵³ Žene u zatvorima su u mnogo većoj mjeri prije dolaska u zatvor trpjele nasilje i zlostavljanje nego li muškarci. Mentalne bolesti su u većoj mjeri prisutne među zatvorenicama nego li među muškim zatvorenicima. Djeca u zatvor uglavnom dolaze iz poremećene porodične sredine u kojoj je zlostavljanje bilo gotovo uobičajena pojava.⁵⁴ U zatvorima se javljaju visoki zdravstveni rizici,

uključujući tu izloženost seksualnom nasilju i ostalim oblicima nasilja.

„U ćeliji nas je 22, a dvojica mojih cimera u ćeliji imaju za „žene“ maloljetnike. Dobili su ih tako što su podmitili čuvare na glavnoj kapiji. Ovi maloljetnici su pristali na seks sa ovim muškarcima, mojim cimerima, jer nijesu imali odjeće niti ćebadi da se pokriju, a bili su i gladni. Jednog dana, ovi mladići su počeli da plaču i odbili seks. Muškarci su im oduzeli ćebad i nakon što su proveli tu noć smrzavajući se, pristali su opet na seks. Pokušavamo da kažemo ovim mladićima da će umrijeti od AIDS-a, ali šta im drugo preostaje da urade povodom toga?“

zatvorenik u Malaviju⁵⁵

Zdravstvena njega koja je na raspolaganju u mnogim zatvorima je u velikoj mjeri neodgovarajuća. Bitan aspekt reforme je da se poveže zdravstveni sistem u zatvorima sa javnim zdravstvenim sistemom, pri čemu treba uspostaviti prevlast javnog zdravstvenog sistema. Ukoliko se ovo ostvari, doći će do sljedećih povoljnosti u obezbjeđivanju da se reformom kaznenog sistema uzmu u obzir različite potrebe ženskih i muških zatvorenika:

- Zatvorenice treba da imaju pristup doktorici na lični zahtjev.
- Medicinskom osoblju koje nije stalno zaposleno u zatvoru će biti lakše da pruži nezavisno mišljenje i da mu potrebe pacijenata budu uvijek preče od zahtjeva uprave zatvora.
- Neodgovarajuće bezbjednosne mjere (npr. sprječavanje žena da legnu u bolničku postelju tokom posjeta bolnicama, ginekoloških pregleda ili porođaja) se nikada ne smiju primjenjivati; trebalo bi

da budu podijeljeni kondomi, kao i da postoje mjere za smanjenje ili sprječavanje samopovređivanja i štetnih uticaja droga kod uživalaca droga.

- Treba preduzeti mjere koje su u skladu sa normama o javnom zdravlju, poput poboljšane ishrane sa odgovarajućim sadržajem proteina za trudnice i dojilje, predporođajne i postporođajne njege po standardima koji se primjenjuju u zajednicama van zatvora, a treba obezbijediti i da medicinsko osoblje koje pruža njegu ženama prođe adekvatnu obuku.
- Obezbijediti da se zatvorenici sa akutnim mentalnim problemima prebace iz zatvora u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu; obezbijediti savjetodavnu psihološku pomoć žrtvama koje su i ranije trpjele nasilje i zlostavljanje, kao i psihološku pomoć počiniocima zlostavljanja.
- Postarati se da se RN može prijaviti medicinskom osoblju bez straha od odmazde.

4.7 Zadovoljiti potrebe trudnica i majki maloljetne djece

Jedan od najtežih problema koji se srijeće u zatvorskom sistemu, kada je u pitanju rješavanje problema sa kojima se suočavaju žene u zatvorima, jeste obezbjeđivanje odgovarajućeg tretmana za trudnice i majke maloljetne djece. Loši uslovi u zatvorima, nedostatak odgovarajuće njege i prostorija, kao i visok nivo stresa koji prati ulazak u zatvor mogu da predstavljaju rizik po zdravlje trudnice, kao i po zdravlje njenog nerođenog djeteta.

Trudnice bi trebalo držati u zatvorima samo u ekstremnim slučajevima, kao kada, npr. postoji

Odjeljak 4

Zakonodavne odredbe SAD-a u vezi sa silovanjem u zatvorima

Istraživanjem koje je 2000. godine sprovedeno među zatvorenicima u sedam zatvora za muškarce u SAD-u je pokazalo da je 21% zatvorenika iskusilo makar jedanput seksualni kontakt pod pritiskom ili prisilom, a da ih je najmanje 7% bilo silovano.⁴⁷

U SAD-u, organizacija pod nazivom „Zaustavimo silovanje u zatvorima“ već godinama sprovodi kampanje protiv ovakve vrste zlostavljanja. Osnivač ove organizacije Stiv Donaldson je i sam silovan od strane bande dok je bio u zatvoru u Vašingtonu, 1973. godine, zbog protesta protiv bombardovanja koje su SAD vršile u Kambodži. 2003. godine, poslije 30 godina, donešen je Zakon o eliminaciji silovanja u zatvorima. Ovaj zakon zahtijeva prikupljanje statističkih podataka o silovanju u zatvorima širom SAD-a na nacionalnom nivou, izradu smjernica za države o načinu na koji treba da se rješavaju slučajevi silovanja zatvorenika, osnivanje odbora za reviziju kazni koji bi se sastajao godišnje i obezbjeđivanje bespovratne novčane pomoći državama SAD-a kako bi se izborile sa ovim problemom. Stiv Donaldson je preminuo 1996. godine. Inficiran je HIV-om tokom silovanja koje je preživio u zatvoru.⁴⁸

Tri godine nakon usvajanja ovog zakona, vrednovanje učinjenog je pokazalo da je postignut značajan napredak u smanjenju broja slučajeva silovanja u zatvorima putem sljedećih inicijativa:

- Određivanja politika (umjesto prikrivanja i poricanja ovih dešavanja)
- Sprječavanja (putem pažljivijeg biranja lokacija za smještaj zatvorenika, manjeg broja zatvorenika u ćelijama i obrazovanja zatvorenika)
- Istrage i krivičnog gonjenja
- Pružanja usluga žrtvama
- Obuke osoblja
- Saradnje sa agencijama koje rade mimo zatvora.⁴⁹

Ovo pokazuje kako se odlučnom kampanjom tokom dužeg niza godina, i nakon mnogo poricanja, problem zlostavljanja na rodnoj osnovi može razotkriti i kako izmjene u zakonu mogu dovesti do praktičnih mjera kojim se slabi njegova učestalost.

Odjeljak 5 Protokol u 12 koraka kojim se reaguje na i ispituju navodi za seksualno napastvovanje u zatvorima

Država Oregon u SAD-u je uvela protokol o slučajevima seksualnog napastvovanja kako bi se zatvorenici (i žene i muškarci) zaštitili od daljeg nasilja i kako bi se omogućilo da osoblje zatvora uzme učešće u uspješnom prikupljanju dokaza, istrazi i dokumentovanju zaključaka istrage.

1. Kada zatvorenik prijavi incident, član osoblja je dužan da:
 - a. Obavijesti nadležnu osobu (NO).
 - b. Obezbjedi da je žrtva na sigurnom i udaljena od napadača.
 - c. Obezbjedi da se žrtva ne tušira, jede ili pije sve dok se ne prikupe svi dokazi.
 - d. Obezbjedi prostor u kome se odigrao incident i da ga tretira kao mjesto zločina sve dok se ne završi istraga.
2. NO izoluje žrtvu tako što je prebaci u zdravstvenu službu i, između ostalih pitanja, traži od žrtve da otkrije gdje i kada se dogodio incident i ko ga je počinio.
3. NO obavještava zdravstvenu službu o seksualnom napastvovanju, a zdravstvena služba pruža odgovarajući neophodni tretman, a da pri tom ne ugrozi dokaze.
4. NO obavještava Tim za odgovor na seksualno napastvovanje, koji radi unutar samog zatvora, o statusu žrtve.
5. Ukoliko je prijava podnešena u roku od 72 sata od napastvovanja, NO će osumnjičenog napasnika zatvorenika smjestiti u samicu; ukoliko ima ovlaštenje za to, NO će ispitati navodnog napasnika i oduzeće i njegovu i žrtvinu odjeću.
6. NO obavještava istražne jedinice kako bi se koordinisale aktivnosti na istrazi sa državnom policijom Oregona.
7. NO obavještava državnu policiju Oregona o seksualnom napastvovanju.
8. NO o datoj situaciji obavještava i podnosi izvještaj pomoćniku načelnika za bezbjednost, upravitelju i šefu za komunikacije.
9. NO surađuje sa zdravstvenom službom datog zatvora kako bi se obezbijedio prevoz žrtve u lokalnu bolnicu radi bolničkog tretmana, pregleda, dokumentovanja dokaza, prikupljanja forenzičkih dokaza, testiranja na seksualno prenosive bolesti i upućivanja na psihološko savjetovanje.
10. NO priprema nalog za prebacivanje žrtve u bolnicu i određuje pratnju.
11. U slučajevima kojima se bavi državna policija Oregona, NO ostaje zadužen za mjesto zločina i čuvanje dokaza sve dok ih ne preuzme državna policija Oregona i priprema nezvanični izvještaj o datom incidentu.
12. Ukoliko se seksualno napastvovanje prijavi nakon 72 sata od kada se ono navodno dogodilo, NO, u dogovoru sa osobom za vezu u slučajevima seksualnog napastvovanja i istražiteljima Kazneno-popravnog zavoda razmatra i primjenjuje odgovarajuće korake i surađuje sa osobljem zdravstvene službe datog zatvora, kako bi se odredilo da li da se medicinski pregled obavi u samom zatvoru ili da se žrtva prebaci u lokalnu bolnicu.⁵⁰

konkretan dokaz da bi ta trudnica mogla da počinio teško krivično djelo. Po riječima specijalnog izvjestioca o zatvorima i uslovima u pritvornim jedinicama u Africi:

*„Zatvor nije bezbjedno mjesto za trudnice, bebe i malu djecu, a nije preporučljivo da se bebe i mala djeca odvajaju od svojih majki. Međutim, moguće je iznaći rješenje po kojem ove žene neće biti zatvorene: iskoristiti puštanje na slobodu uz kauciju za zatvorenice koje se nalaze u istražnom zatvoru, presude koje ne podrazumijevaju zatvorsku kaznu ili uslovni/rani otpust, služenje uslovne kazne ili ukidanje kazne za osuđene žene zatvorenice“.*⁵⁷

Ukoliko je trudnica u zatvoru, treba preduzeti posebne mjere na obezbjeđivanju predporođajnog i postporođajnog tretmana i njege. U međunarodnim odredbama o ljudskim pravima je određeno da bebe ne treba da se rode u zatvorima. Ukoliko do toga dođe, rođenje se mora zvesti, ali se u izvodu iz matične knjige rođenih ne smije navesti da je dijete rođeno u zatvoru.⁵⁸ Mjere fizičkog sputavanja, poput upotrebe lanaca ili ludačkih košulja se ne smiju primjenjivati na trudnicama ili na ženama na porođaju, sem ukoliko ne postoji obavezujući razlog za tako nešto.

Organizacija brige o bebama koje su rodile zatvorenice kao i brige o maloljetnoj djeci zatvorenica se razlikuje širom svijeta i varira od oduzimanja djeteta od majke odmah po rođenju do omogućavanja djeci da ostanu uz majku do svoje šeste godine ili čak i u starijem uzrastu.⁵⁹ I jedno i drugo rješenje nose sa sobom određenu dilemu. Kao što je ranije napomenuto, zatvor nije idealno mjesto za odgajanje djeteta, ali odvajanje novorođenčeta od majke je štetno po njegovo zdravlje, čak i kada postoji odgovarajuća porodica koja bi se brinula o djetetu.

Najbolje rješenje je da se trudnice i majke sa malom djecom ne šalju u zatvor. Pri donošenju bilo kakve odluke u vezi sa djetetom zatvorenice, u skladu sa *Konvencijom o pravima djeteta*, od primarnog značaja mora da bude ono što je u najboljem interesu djeteta.⁶⁰ Ovakve odluke treba da budu donešene imajući u vidu odgovornost države da se djetetu obezbijede posebna zaštita i pomoć.

Odjeljak 6

Mentalno zdravlje i briga o ženama u zatvorima u regiji Andra Pradeš

Indijska organizacija "Udruženje za pravdu i reformu kaznenog sistema" (PRAJA) je organizovala cjelonedjeljni Zdravstveni kamp u dva zatvora u Hajderabadu i Radžamundriju, kao dio programa za promovisanje mentalnog zdravlja i brige o ženama u zatvorima.

Tokom sesija na ovom Zdravstvenom kampu:

- Izvršene su provjere vida i postojanja očnih bolesti. Podijeljeno je 69 pari naočara osobama sa slabijim vidom. Jednoj osobi je dijagnostifikovana katarakta.
- Podijeljene su kapi za oči, vitamini i ostali lijekovi.
- Tim za testiranje krvi je odredio krvne grupe zatvorenica i svakoj od njih dodijelio zdravstveni karton.
- Sve žene su morale da prođu sistematski pregled a potom je organizovan kamp za rješavanje ginekoloških problema. Četiri ljekara ginekologa i medicinsko osoblje su sproveli testiranje. Neke od žena su imale predklimakterične tegobe, nekoliko njih je imalo akutne menstrualne probleme, mnoge su imale problema sa urinarnim traktom, a ostale su pokazivale znake opšte iscrpljenosti organizma.
- Stomatološki pregled je pokazao da je oralna higijena kod žena bila na lošem nivou. Dati su im opšti medicinski savjeti o značaju oralnog zdravlja.
- Sanirane su infekcije uha i grla i predložene su preventivne mjere.⁵⁶

PRAJA zdravstveni kamp je pokazao kako je, čak i u izuzetno siromašnoj zemlji, neprihvatljivo da zatvorenici ne dobijaju makar minimalnu zdravstvenu zaštitu. Mogu se naći metode za obezbjeđivanje osnovnih prava uz ulaganje minimalnih sredstava.

U slučajevima kada djeca žive u zatvoru sa svojom majkom, **na snazi moraju biti posebne odredbe kojima će se promovisati i zaštititi prava djeteta** sve dok borave u zatvoru, kao i tokom eventualnih perioda odvojenosti od majke:

- Institucije za socijalno staranje o djeci, a ne zatvorske vlasti, treba da imaju najveću odgovornost kod donošenja odluka o djeci u zatvoru.
- Treba stvoriti takve uslove kojima će se na minimum dovesti uticaj restriktivne prirode zatvorske sredine na djecu, treba promovisati povezivanje majke i djeteta i djeci omogućiti pristup svim onim iskustvima koja bi imala i da borave van zatvorske sredine, u onom stepenu u kojem je to objektivno moguće postići.
- Na snazi moraju da budu mehanizmi kojima će djeca u zatvoru biti zaštićena od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, uključujući tu i seksualno zlostavljanje, zanemarivanje ili nepažljiv tretman.

- Situacija kakva postoji u zemljama centralne Azije i Istočne Evrope, gdje se djeca drže u jaslicama u kojima o njima brine profesionalno osoblje, a majke ih posjećuju povremeno na po par sati, je manje prihvatljiva nego što su to aranžmani u drugim zemljama gdje djeca i majke borave zajedno u posebnim jedinicama.

U nekim državama, kada idu u zatvor, majkama se oduzimaju djeca i stavljaju se pod starateljstvo države. Po izlasku iz zatvora, neophodno je da majka ponovo sebi obezbijedi stabilan dom kako bi mogla da dobije starateljstvo nad djecom. Jedno istraživanje u Velikoj Britaniji je pokazalo da: „Polovina majki koje su očekivale da uskoro budu puštene na slobodu nijesu očekivale da će se vratiti u onaj smještaj u kome su boravile prije zatvora; gotovo 4 od 10 žena je izgubilo dom, a sve više se uvećavao broj onih koje su smatrale da će biti bez krova nad glavom“.⁶² Otpuštanje na slobodu takvih zatvorenica zahtijeva posebno planiranje i podršku, sa posebnim

Odjeljak 7

Posebne odredbe ruskog Krivičnog zakonika o trudnoći, majkama i djeci

Kao što je gore navedeno, ruski Krivični zakonik omogućava suspendovanje kazne trudnicama i ženama sa maloljetnom djecom koje su osuđene za lakše krivično djelo. U ostalim slučajevima, Zakon prihvata da trudnica bude upućena u zatvor, a da djeca rođena u zatvoru ostanu uz svoje majke pod sljedećim uslovima:

- Žena u pritvoru, čija su djeca mlađa od tri godine, može djecu da povede sa sobom i ona imaju pravo na poboljšane životne uslove, specijalističku medicinsku njegu, pojačane obroke i više odjeće, duže vrijeme provedeno van ćelije i ne smiju biti smještene u kaznionicama.
- U kaznenim institucijama se mogu osnovati jaslice za djecu zatvorenica gdje bi ona dobijala odgovarajuću njegu sve do navršene treće godine života.
- Trudnice i žene sa djecom imaju pravo na dodatnu hranu koju porodica može da im šalje poštom i da im je donosi tokom posjeta i imaju pravo na usluge ljekara specijalista.
- Trudne zatvorenice ili one sa djecom u jaslicama dobijaju makar 50% svojih nadnica, penzija ili nekog drugog prihoda na koji imaju pravo, na svoj lični račun u banci.
- Zatvorenice sa novorođenčadima koja se nalaze u jaslicama u samom zatvoru, kao i one zatvorenice koje su oslobođene rada u zatvoru jer su trudne ili su se nedavno porodile, ne smiju da budu smještene u kaznionice ili zatvorske ćelije.⁶¹

Odjeljak 8 | Jednake mogućnosti za zaposlenje u Engleskoj i Velsu

Zatvorska služba u Engleskoj i Velsu ima niz odredaba i struktura kojima se omogućava jednako pravo na zaposlenje. Na primjer:

- Politika jednakih mogućnosti zatvorske službe kaže da oni zatvorski službenici koji su prošli tretman promjene pola i prihvaćeni su da rade u zatvorskoj službi u datom polu mogu da nastave da vrše pretrese zatvorenika kao službenici pola koji sada imaju.⁶⁴
- GALIPS je Mreža za pomoć osoblju zatvorskih službi. Ona podržava sve zaposlene i upravu, bez obzira na njihovo seksualno opredjeljenje i daje savjete po pitanju LGBT populacije. Učlanjenje u GALIPS je besplatno i otvoreno svom osoblju koje se interesuje za LGBT pitanja, kojem je potrebna pomoć ili savjet, i svakome ko je zainteresovan da podrži rad ove mreže bez obzira na to da li su pripadnici LGBT populacije ili ne.
- 2007. godine potpisana je saglasnost između Zatvorske službe Engleske i Velsa i Komisije za jednake mogućnosti za stvaranje Akcionog plana za djelotvorno rješavanje slučajeva seksualnog uznemiravanja u zatvorskoj službi. Ovaj Sporazum je nastao kao rezultat procesa koji je započet još 2005. godine kada je Komisija za jednake mogućnosti odlučila da sprovede istragu o „učestalosti i prisutnosti seksualnog uznemiravanja žena i muškaraca” koji rade u zatvorskoj službi.

Ovim Sporazumom se Zatvorska služba obavezuje da radi na:

- određivanju slučajeva seksualnog uznemiravanja službenika koji rade u ovoj službi.
- stvaranju kulture u kojoj je seksualno uznemiravanje neprihvatljivo i u kojoj neophodne standarde ponašanja zatvorski službenici već dobro razumiju i prihvataju.
- omogućavanju djelotvornog i konzistentnog rješavanja slučajeva seksualnog uznemiravanja putem rada zatvorske službe.
- omogućavanju menadžerima da u potpunosti razumiju svoju obavezu da spriječe seksualno uznemiravanje i da to sprječavanje svakodnevno sprovode u praksi.
- olakšavanju zaposlenima da se žale na uznemiravanje i na pružanju pomoći zaposlenima koji podnose prijave za uznemiravanje tokom i nakon tog žalbenog procesa.
- obezbjeđivanju da među podnosiocima prijava postoji povjerenje u žalbenu proceduru i u to da će žalbe biti riješene brzo, na transparentan i odgovarajući način.
- preduzimanju koraka na primjeni sistema kojim će se omogućiti bilježenje i nadgledanje svih nezvaničnih i zvaničnih prijava za seksualno uznemiravanje.
- odgovarajućem krivičnom gonjenju počinitelaca seksualnog uznemiravanja.

Posebne aktivnosti koje će preduzeti Zatvorska služba obuhvataju:

- pregled i analizu zvaničnih prijava za seksualno uznemiravanje na svakih 12 mjeseci kako bi se odredio tip prijava, koliko je dosljedno postupano pri rješavanju ovih prijava i šta je naučeno iz tog procesa.
- pregled i pisanu analizu 10 završenih slučajeva žalbi, odabranih po metodi slučajnog uzorka, za svaku od dvije godine.
- istraživanje nad muškim i ženskim osobljem i u fokus grupama kako bi se utvrdili: pojavljivanje slučajeva seksualnog uznemiravanja, priroda i obim seksualnog uznemiravanja bilo da je ono direktno doživljeno ili ste mu samo bili svjedok; da li zatvorski službenici imaju slobodu da prijave seksualno uznemiravanje i ako ne, zbog čega je to tako; da li imaju povjerenja u žalbenu proceduru i ukoliko ne, zbog čega je to tako; koje su to najefikasnije mjere koje se mogu preduzeti na sprječavanju ovakve vrste uznemiravanja.⁶⁵

naglasak na obezbjeđivanje sigurnog doma i pomoć pri ponovnom povezivanju sa porodicom. Grupe civilnog društva mogu dati svoj doprinos pomažući pri socijalnoj reintegraciji, npr. obezbjeđujući privremene domove i hitni smještaj za žene.

4.8 Obezbijediti odgovarajuće i stručno zatvorsko osoblje

Obuka

U mnogim zemljama je obuka zatvorskog osoblja izuzetno neodgovarajuća u odnosu na zadatke koji se od njih očekuju. Čak i u onim zemljama u kojima postoji obuka za osoblje, ona rijetko obuhvata posebne probleme i potrebe zatvorenika ili ostalih ranjivih grupa, kao i konkretne razlike među zatvorima za muškarce i za žene. Obuka i redovno napredovanje

zatvorskog osoblja su od ključne važnosti ukoliko se želi da oni budu sposobni da izvršavaju svoje obaveze na rodno odgovoran način. Zatvorsko osoblje zahvaljujući obuci da postane osjetljivije na činjenicu da su muškarci i žene u zatvoru ranjivi na zlostavljanje, kao i da bolje shvate politiku i procedure uspostavljene zarad sprječavanja i pružanja odgovora na zlostavljanje.

Vidi Priručnik o obuci o rodnim pitanjima za zaposlene u sektoru bezbjednosti

Zapošljavanje

Politikom zapošljavanja treba uzeti u obzir činjenicu da je rad u zatvoru mnogo više od pukog obavljanja dužnosti čuvara zatvora. Neophodno je da zatvorsko osoblje posjeduje mnogobrojne vještine kako

bi pružili human tretman zatvorenicima, a rad u zatvoru se mora odvijati u skladu sa etičkim okvirom u koji spadaju svi međunarodni standardi o ljudskim pravima. Tokom procesa zapošljavanja se moraju udaljiti neodgovarajući kandidati iz čijih se profila može zaključiti da su skloni nasilju ili da bi zloupotrijebili svoju nadmoć nad drugim licima. Opis posla, procedura zapošljavanja i kriterijumi za profesionalni napredak moraju da u sebi sadrže osnovne humane pretpostavke za obavljanje posla zatvorskog službenika.

Zatvorski standardi nalažu da sa zatvorenicama rade i da ih kontrolišu samo žene službenici. Žene su izložene posebnom riziku od seksualnog i fizičkog zlostavljanja kada se muško osoblje zaposli na neodgovarajućim pozicijama u zatvorima za žene. Stoga je od suštinske važnosti da se programima za zapošljavanje zatvorskog osoblja predvidi potreba za zapošljavanjem dovoljnog broja žena. Ovo može da podrazumijeva i preduzimanje posebnih mjera poput ciljanih kampanja u medijima, školama i zajednicama; politiku zapošljavanja koja poštuje usklađenost profesionalnog i privatnog života i posebne odredbe kojima se omogućava zadržavanje na poslu i profesionalni napredak ženskog osoblja.

Za slične strategije za zapošljavanje većeg broja žena službenica pogledajte Priručnik o reformi policije i rodnim pitanjima.

Jednak tretman žena, lezbijskog, homoseksualnog, biseksualnog i transseksualnog kadra

Premda žene već godinama rade u zatvorima za žene, nedavno je došlo i do sve većeg zapošljavanja žena u muškim zatvorima. U zemljama u kojima žene rade u muškim zatvorima, one se suočavaju sa diskriminacijom i uznemiravanjem od strane svojih muških kolega, a sa istim problemima suočava se osoblje koje pripada LGBT populaciji.⁶³

4.9 Uključivanje organizacija civilnog društva

Jedan od važnih načina na koji se obezbjeđuje adekvatno rješavanje rodnih pitanja u zatvorima jeste povećanje učešća organizacija civilnog društva koje mogu imati veliko iskustvo i stručnost u rješavanju problema vezanih za rodna pitanja.

Organizacije civilnog društva se mogu uključiti u:

- **Pružanje usluga zatvorenicama/cama**, poput podrške ženama kojima je neophodna savjetodavna psihološka pomoć ili neka druga vrsta pomoći kako bi se oporavile od zlostavljanja i od svojih zavisnosti; savjetovanje za one koji su zaraženi HIV-om ili boluju od AIDS-a; programe za počiniocce krivičnih djela nasilja, obuku za žene kako bi mogle da nađu zaposlenje nakon što budu puštene na slobodu; prijateljsku podršku djeci bez porodice, kao i davanje ljekova ženama, djeci i ostalim zatvorenicama koji čine ranjivu populaciju.
- **Rad na ostavarivanju ljudskih prava** kako bi privukle pažnju na rodna pitanja u kaznenom sistemu putem učešća u pisanju alternativnih izvještaja tijelima poput Odbora za prava djeteta UN-a, Odbora UN-a za borbu protiv torture i relevantnim regionalnim tijelima, kao i pozivanjem na zakon u slučajevima očiglednog kršenja ljudskih prava.
- **Izgradnju kapaciteta** osoblja kaznenog sistema, kao i grupa koje se bore protiv diskriminacije, za ljudska prava i za reformu kaznenog sistema, kako bi im se pomoglo i kako bi one u svoj rad uvrstile i rodnu perspektivu.
- **Podizanje svijesti javnosti**, parlamantaraca i ostalih nadzornih organa o neophodnosti promjene politike i uvođenja posebnih mjera kojima bi se riješili problemi diskriminacije i lošeg postupanja sa zatvorenicama.
- **Reviziju** kaznenog sistema u smislu da li je u njemu prisutna svijest o rodnim pitanjima i davanje savjeta o pružanju adekvatnog odgovora po rodnim pitanjima.

Vidi Priručnik o civilnom nadzoru nad sektorom bezbjednosti i rodnim pitanjima

4.10 Izgraditi javnu podršku reformi kaznenog sistema

Nije lako obezbijediti podršku javnosti reformi kaznenog sistema. Može biti teško da se uvedu reforme koje za cilj imaju da se smanji broj zatvorenika ili da se unaprijede uslovi u zatvorima. Sva lica koja su uključena u reformu kaznenog sistema: zatvorska uprava, političari, mediji i grupe civilnog društva moraju neprestano da rade na uključivanju javnosti u

Odjeljak 9

Žensko civilno društvo u Jemenu

U Jemenu, Nacionalni odbor žena promoviše dijalog sa donosiocima odluka kako bi se obezbijedilo pravično postupanje prema ženama. Sve do nedavno je zatvorenicama koje su odslužile svoju kaznu bilo je zabranjeno da napuste zatvor ukoliko muškarac stražar nije došao po njih da ih izvede iz zatvora. Nacionalni odbor žena je izvršio pritisak na Ministarstvo unutrašnjih poslova i ovo nepravedno pravilo je promijenjeno. Unija žena Jemena koju je u pet oblasti podržao Oxfam, ima 36 advokata volontera koji pružaju pravnu pomoć siromašnim ženama koje se nalaze u zatvorima, sudovima i policijskim stanicama. Kao rezultat njihove pravne pomoći, tokom 2004. i 2005. godine, oslobođeno je 450 zatvorenica.⁶⁶

rasprave o zatvorskoj kazni i koristima od nje. Redovo treba davati i javno objavljivati informacije, izvještaje i statistiku.

Podršku unapređenju tretmana žena i ostalih ranjivih grupa u zatvoru je lakše dobiti nego li podršku procesu reforme uopšte. Vlada treba da pruži informacije o ženama i djeci u zatvorima koje su lako dostupne, a ne sakrivene negdje pri kraju dugih izvještaja. Mnoge aktivnosti kojima će se unaprijediti podrška javnosti se mogu sprovesti uključivanjem grupa civilnog društva koje se bave pitanjima žena i djece u zatvorima i obezbjeđivanjem saradnje zatvora sa takvim grupama tako što će ovim grupama biti omogućen pristup zatvorima.

5 Integracija rodnih pitanja u reformu kaznenog sistema u specifičnim kontekstima

5.1 Zemlje u postkonfliktnom periodu

Pozadina

Zemlje koje su izašle iz perioda konflikta ili unutrašnjeg previranja predstavljaju poseban izazov za reformu kaznenog sistema. Pored mnogih hitnih prioriteta, poput izgradnje infrastrukture i ponovnog uspostavljanja rada osnovnih institucija, ponovna izgradnja kaznenog sistema se veoma često ne smatra naročito velikim prioritetom. Od samog početka, važno je da odgovarajući državni administrativni organ prihvati kao neophodnu činjenicu da moraju da postoje pritvorske jedinice i da one funkcionišu, te da se u ovu svrhu opredijele dovoljna sredstva.

Izazovi i mogućnosti za integraciju rodnih pitanja

Ponovna izgradnja kaznenog sistema je veoma složen proces. Ključna pitanja koja treba razmotriti su sljedeća:

- Neophodno je da se razumije postojeća situacija sa zatvorima na lokalnom nivou. Narod može da zatvore posmatra na veoma negativan način, u smislu: pritvaranja bez suđenja, mjesta za silovanje, torturu i egzekuciju. Ponovna izgradnja može da predstavlja priliku da se počne iz početka i da se uspostavi sistem koji će da bude manje nasilan, više rodno odgovoran, i u koji će narod da ima više povjerenja.
- Moguće je da je prethodni zatvorski sistem bio disfunkcionalan ili u potpunosti u suprotnosti sa vladavinom prava i rodnom ravnopravnošću. Moguće je da su njime upravljale policija ili vojska, što je u suprotnosti sa dobrom praksom poštovanja ljudskih prava. Ukoliko je ovo slučaj, neophodno je stvoriti drugačiji model služenja zatvorske kazne, ali pri tome uvijek postoji opasnost da modeli koji

se primjenjuju u drugim državama možda ne budu odgovarali okolnostima u datoj državi. Zatvorski sistem se mora ponovo uspostaviti tako da bude osjetljiv na društvenu i kulturnu sredinu, pri čemu, takođe, treba učiniti napore da se uvedu ideje u vezi sa boljim tretmanom žena i zapošljavanjem ženskog osoblja.

- Ukoliko još uvijek postoji javna zatvorska služba kakva je postojala i u periodu prije konflikta i ukoliko se njen rad može brzo obnoviti, postkonfliktna sredina može da pruži mogućnost da se bezbjednosno provjeri ono osoblje koje je bilo umiješano u zlostavljanja, a da se ostalo osoblje ponovo obuči u vezi sa poštovanjem ljudskih prava na rodno osjetljiv način.
- Prije konflikta je morao postojati zakon o zatvorima, ali je on možda nedgovarajući, zastario ili ga niko ne poštuje jer je zastario. U svakom slučaju, bilo kakva pritvorska jedinica uspostavljena međunarodnom intervencijom u postkonfliktnom periodu mora biti vođena u skladu sa zakonom jer je suština svake intervencije da se pomogne u ponovnom uspostavljanju pravne države. U tranzicionom periodu, tokom 1999. godine, Međunarodne snage za Istočni Timor su ustanovile osnovni zakon o zatvorima zasnovan na međunarodnim standardima kojim su omogućeni prekid diskriminacije, redovne posjete nezavisnih posmatrača, određene su norme za pretres pritvorenika, smještaj, higijenu, hranu, prodavnice, prostorije za fizičku aktivnost, vjerske aktivnosti i pristup medicinskom tretmanu.⁶⁸ Započinjanje obnove zatvorskog sistema poštovanjem ljudskih prava i sistemom koji obezbjeđuje uklanjanje diskriminacije, predstavlja dobru osnovu za eventualno osnivanje rodno odgovornog kaznenog sistema.

Sugestije

- U postkonfliktnom periodu je posebno važno da se shvate različite potrebe i uloge muškaraca i žena, posebno ukoliko je u konfliktu došlo do seksualnog nasilja. Stranim snagama i međunarodnim organima, koji u zemlju u postkonfliktnom periodu dolaze kako bi ponovo izgradili njen zatvorski sistem, će trebati dosta obuke radi razumijevanja kulture date države i postizanja rodne osjetljivosti.
- Treba izvršiti predaju nadležnosti nad zatvorskim sistemima sa policije ili vojske na civilnu zatvorsku službu, što je prije moguće.
- Kada se ponovo izgrađuje sistem koji je postojao i prije konflikta, treba razmotriti rad sa mlađim zatvorskim službenicima koji su vjerovatno manje učestvovali u zločinima i koji će prije prihvatiti poštovanje ljudskih prava na osnovu rodno odgovornog pristupa.
- Kada zatvorsko osoblje iz drugih država dolazi da upravlja zatvorima u tranzicionom periodu, neophodno je da se obezbijedi da muškarci i žene koji su odabrani za ovaj posao imaju iskustva u radu sa ženama i mladim zatvorenicama. Prilikom zapošljavanja, poslodavci treba da traže osobe koje posjeduju sklonost ka razumijevanju različitih kultura, dobre komunikacijske i međuljudske

Odjeljak 10

Žene u zatvoru u Avganistanu⁶⁷

Tordai i Šafika – zajedno sa još 12 zatvorenica i njihovih 15-oro djece – dijele pritvornu jedinicu sa 236 muških zatvorenika u zemnici koja je ranije služila odjeljenju saobraćajne policije grada Mazar. Ova zgrada se sastoji od samo dva mala dvorišta i devet ćelija za muške i ženske osuđenike.

Nedostatak prostora podrazumijeva da i oni koji čekaju na suđenje dijele ćeliju sa osuđenicima. Po riječima direktora zatvora, pukovnika Abdururuba: „Osim nedostatka odgovarajućih lijekova i zdravstvene njege, još jedan problem zatvoricima koji žive u ovoj zgradi predstavljaju veoma stare i pretrpane prostorije,“ dodajući da je i do trideset zatvorenika živjelo u sobi koja je originalno napravljena za samo njih deset.

Zatvorske vlasti u Mazaru su se, takođe, žalile na nedostatak hrane, kao i na nedostatak odgovarajućih prostorija za medicinsku njegu i obrazovanje djece koja žive sa svojim majkama u zatvoru. „Od vlade dobijamo manje od 1 američkog dolara po zatvoreniku dnevno, što ne može da pokrije ni troškove za hljeb,“ rekao je jedan od zvaničnika zatvora.

Organi koji se bave ljudskim pravima su izrazili zabrinutost lošim uslovima u zatvorima u ovoj siromašnoj centralnoazijskoj državi. Širom zemlje postoje 34 zatvora i u mnogima nema posebnih zgrada za žene zatvorenice, pa se one često drže u zatvorskim ćelijama koje su originalno bile napravljene za muške zatvorenike.

„Nekih 90-oro djece žive sa svojim majkama, koje su optužene za različita krivična djela, bez obdaništa ili ostalih prostorija za njihov razvoj i takvo je stanje u svim zatvorima u državi,“ izjavio je isti zatvorski zvaničnik.

„Uslovi u zatvorima u Avganistanu su izuzetno loši tako da zatvorenici, uopšteno gledano, moraju da se oslanjaju na svoju rodbinu da im donosi hranu i da ih snabdijeva ostalim potrebštinama,“ izjavila je Nezavisna avganistanska komisija za ljudska prava u svom godišnjem izvještaju iz 2005. godine. „Zatvori i osoblje koje radi u njima nemaju nikakvih sredstava niti je osoblju obezbijeđena bilo kakva obuka u vezi sa tretmanom zatvorenika i u vezi sa obavezama osoblja da ispoštuje ljudska prava zatvorenika,“ stoji u izvještaju.

Po izvještaju, organ zadužen za sprovođenje ljudskih prava je omogućio da se na slobodu puste 1386 nelegalno pritvorenih osoba, a dvadeset i sedmo djece izmjestio iz zatvorskih ćelija namijenjenih odraslim zatvoricima tokom 2005. godine.

veštine, primjerne lične karakteristike i osjetljivost po rodnim pitanjima.

- Kada posjete drugim zemljama predstavljaju dio obuke službenika koji rade u kaznenom sistemu, važno je da ova obuka obuhvata izlaganje ovih službenika dobroj praksi vezanoj za rodna pitanja i da se oni pri obuci ne susreću samo sa zvaničnicima već i sa grupama civilnog društva koje se bave rodnim pitanjima.
- Obezbijediti da tačne informacije o zatvorima, režimu u njima i tretmanu zatvorenika budu dostupne javnosti, kako bi se mogla pobiti nagađanja o navodnom lošem tretmanu, seksualnom i ostalom zlostavljanju. Porodične posjete su veoma bitne, ne samo zbog porodica koje su u njih uključene, već zbog toga što porodice mogu da opovrgnu bilo kakve tračeve vezane za navodni loš tretman zatvorenika.

5.2 Zemlje u tranziciji u Istočnoj Evropi Centralnoj Aziji

Zemlje Centralne Azije i Istočne Evrope (koje se od 1989. godine nazivaju zemljama u tranziciji, jer se za njih smatralo da su u tranziciji ka novom obliku vlasti) se vode različitim režimima kada je riječ o reformi kaznenog sistema.

Zemlje Istočne Evrope i regiona Kavkaza su sada postale članice Savjeta Evrope i obavezne su da poštuju *Evropsku konvenciju o ljudskim pravima* i njoj odgovarajući podzakonski akt – *Pravila*

upravljanja zatvorima u Evropi. U Rusiji su od raspada Sovjetskog Saveza sprovedene značajne reforme na uspostavljanju humanijeg sistema zasnovanog na ljudskim pravima. U Centralnoj Aziji je zadržan ruski model zatvora, ali su napravljene promjene kako bi se ovaj model uskladio sa normama o ljudskim pravima i sa vladavinom prava.

Izazovi i mogućnosti za integraciju rodnih pitanja:

- Donešene su zakonske odredbe za drugačiji tretman žena u zatvoru i žena sa bebama u zatvoru, što bi moglo da predstavlja polaznu osnovu za reformu.
- Zakonskim okvirom Savjeta Evrope daje se mogućnost da se reforma zasnije na nediskriminatorskim elementima kriterijuma o ljudskim pravima.

Sugestije

- Ženska profesionalna udruženja, poput grupa žena advokata ili žena ljekara, se mogu podstaći da se zainteresuju za pružanje pomoći ženama u zatvorima.
- CPT posjećuje zemlje članice Savjeta Evrope i rezultati njihovog istraživanja se često objavljuju uz vladino reagovanje na njih. U ovim izvještajima se obično posebna pažnja poklanja rodnim pitanjima. Organizacije civilnog društva i parlamentarci mogu da ove izvještaje iskoriste kao osnovu za podizanje svijesti javnosti.

5.3 Zemlje u razvoju

Zatvorski sistemi u mnogim zemljama u razvoju, uključujući tu podsaharsku Afriku i zemlje Kariba u kojima se govori engleski jezik, su zasnovani na nasljeđu bivšeg kolonijalnog sistema. U bivšim britanskim kolonijama zatvori obično slijede standardni britanski princip i obuhvataju sve one aspekte zatvora u Britaniji, onako kako su ovi zatvori funkcionisali u prošlosti. Ekonomski pritisak i neuspjeh vlasti da riješi probleme obično znači da su uslovi u zatvorima loši i često opasni po život. Zatvori u frankofonoj Africi slijede francuski pravni sistem, ali su i tu uslovi često veoma loši. U Bangladešu, Indiji i Pakistanu bivši kolonijalni uticaj je i dalje veoma jak. U ovim zemljama kolonijalni sistem je nametnuo ideju o kazni zatvora, dok su ovi sistemi bili više skloni odšteti nego li kazni. Zvanični pravni sistem je samo jedan dio mnogo šireg seta mogućnosti za rješavanje problema na koje društvo gleda sa neodobravanjem.

Žene i maloljetnici u zatvorima u ovim zemljama se suočavaju sa nizom problema. Žene u nekim državama mogu da dospiju u zatvor zbog prekršaja vezanih za miraz, zbog preljube ili zbog toga što su žrtve silovanja. Velika je mogućnost da im porodica oduzme svu imovinu i da izgube mogućnost pristupa sopstvenoj djeci. U ovim državama, gdje opstanak zavisi od hrane i lijekova koje u zatvor unosi porodica, ove grupe zatvorenika su u izuzetno nepovoljnom položaju. Maloljetnici obično nijesu odvojeni od odraslih ljudi i u velikoj su opasnosti od zlostavljanja.

U Jugoistočnoj Aziji, zatvorski sistem je obično izuzetno strog, gdje se stroga pravila primjenjuju i na način na koji npr. treba presaviti čebe i na način na koji zatvorenik mora da sjedi. Iza ovakvog zatvorskog sistema stoji predstava o tome da zatvor treba da bude mjesto za reformu gdje zatvorenici treba da se odreknu pogrešnog načina razmišljanja i da se vrate onome što se smatra ispravnim. Mnoge žene su zatvorene zbog manjih prekršaja vezanih za drogu.

14. februara 2002. godine visoki zvaničnici Kazneno-popravnog zavoda su pratili delegaciju Amnesti Internešenela u posjetu „Lard Jao“ zatvoru za žene, u provinciji Nontaburi, u prigradskom dijelu Bangkoka. Zvaničnici su priznali da postoje problemi vezani za pretrpanost prostorija i opasno visok odnos broja zatvorenika u odnosu na broj stražara. S obzirom da je ovo slučaj sa velikim brojem zatvora u kraljevstvu, veliki broj zatvorenika u prostorijama se javlja usljed visokog nivoa hapšenja i zatvaranja uživalaca droga i trgovaca ljudima.⁶⁹

Izazovi i mogućnosti za integraciju rodnih pitanja:

- Diskriminacija žena je često široko rasprostranjena u ovim državama, što se odražava na kazneni sistem kroz tretman i zatvorenica i zatvorskih službenica.
- Rješavanje ranijih slučajeva nasilja i seksualnog zlostavljanja će najvjerovatnije biti onemogućeno usljed toga što samo priznavanje da postoji ovakav problem predstavlja tabu, te, stoga, nije dostupna savjetodavna pomoć. Isto tako napori da se suzbije seksualno nasilje u zatvorima mogu

biti onemogućeni usljed postojanja zavjereničkog ćutanja.

- Kada se u izuzetno siromašnim zemljama radi na poboljšanju stanja u zatvorima, neophodno je da se nađu jeftina, održiva rješenja, koja imaju smisla sa lokalne ekonomske tačke gledišta.
- U siromašnim zemljama zatvorski sistem bi mogao imati koristi od pomoći organizacija, poput Međunarodnog komiteta Crvenog krsta ili Ljekara bez granica, kako bi se zadovoljile zdravstvene i ostale potrebe zatvorenika.

Sugestije

- Prije pokretanja rodno odgovorne reforme kaznenog sistema, treba razumjeti ulogu koju kazna zatvora ima u sistemu i kulturi date države, te pitanja od značaja za žene i ostale grupe u širim društvenim slojevima.
- Zatvorskim režimima za žene u zemljama u razvoju treba uzeti u obzir mogućnost da žene nakon izlaska iz zatvora budu napuštene i lišene imovine, te stoga treba učiniti napore kako bi se ovim ženama omogućio alternativan način zarade za život.
- Uz pomoć i uključivanja vanjskih organizacija, poput UNICEF-a, moguće je postići da se djeca i maloljetnici izvuku iz zatvora za odrasle i premjeste u njima odgovarajuće okruženje. Ostale agencije UN-a i NVO-i mogu da pruže podršku naporima na poboljšanju uslova za život u zatvorima za žene.

5.4 Razvijene zemlje

To što su neke države bogate ne mora da znači da njihov zatvorski sistem predstavlja uzoran model dobrog tretmana zatvorenika, u kome ne postoji diskriminacija i u kome se savjesno poštuju zakoni o ljudskim pravima. Štaviše CPT, koja posjećuje sve pritvore i zatvore u 47 zemalja članica Savjeta Evrope, je došla do zaključka da je neophodno sprovesti dosta promjena u zemljama Zapadne Evrope i u relativno manje naprednim zemljama Istočne Evrope.

Na primjer, tokom posjete Češkoj Republici 2006. godine, Komisija je izvijestila o slučaju ukrajinskog zatvorenika F. koji je držan u samici jer je „uništavao zatvorsku imovinu“. On je bio „sićušan čovjek, mršav i plašljiv“. Delegacija je došla do zaključka „da je F. bio neprekidno silovan i fizički zlostavljan dok je bio u „Valdise“ zatvoru. Štaviše tokom boravka u Odjeljenju E bio je prisiljen na analni i oralni seksualni odnos sa tri različita zatvorenika, a primoravali su ga i da ih seksualno zadovoljava.“⁷⁰

U nekim razvijenim zemljama se javlja trend sve češće i veće upotrebe kazne zatvora, naročito žena. U Engleskoj i Velsu broj žena u zatvorima se više nego udvostručio u proteklih 10 godina.⁷¹ U SAD-u, u periodu od 2000. do 2006. godine broj žena u zatvorima je porastao za 3,3% godišnje, dok je broj muškaraca u zatvorima porastao za 2%.⁷²

U razvijenim zemljama je veća vjerovatnoća da će postojati ravnopravne mogućnosti za zapošljavanje, što dovodi do miješanog osoblja, a u nekim državama žene su dostigle najvišoj pozicije u zatvorskoj upravi i postale direktori velikih zatvora u kojima su zatvoreni isključivo muškarci. Međutim, još uvijek postoje problemi vezani za uznemiravanje žena zatvorskih službenica i seksualno zlostavljanje zatvorenika.

Izazovi i mogućnosti za integraciju rodni pitanja:

- Sve oštrija politička klima protiv prekršilaca zakona i sve češće upotreba kazne zatvora u slučajevima gdje bi medicinski tretman bolje odgovarao, posebno u slučajevima korišćenja nelegalnih droga, su loše uticali na položaj žene u krivičnom pravosuđu u nekim razvijenim zemljama.
- Razvijene zemlje imaju tendenciju da utiču na kaznenu politiku zemalja u razvoju putem pomoći koju im pružaju, a isto tako određuju i način rada donatorskih agencija, čime se „izvoze“ one odredbe koje nijesu povoljne po rodno osjetljivu reformu kaznenog sistema.
- U mnogim razvijenim zemljama se povećava broj zatvorenika, a da to povećanje nije praćeno adekvatnim povećanjem sredstava, te stoga trpe obuka o specifičnim potrebama žena i ostalih ranjivih grupa zatvorenika i programi za zatvorenike poput pružanja savjetodavnih psiholoških usluga žrtvama ranijeg zlostavljanja.
- Međutim, u mnogim razvijenim zemljama postoje:
 - Aktivne i relativno dobro opremljene organizacije civilnog društva koje sprovode kampanje za reformu zatvorskog sistema, kao i veliki broj organizacija koje pružaju podršku i pomoć zatvorenicima i pomažu u njihovoj reintegraciji u društvo.
 - Sistemi socijalne zaštite koji omogućavaju da zatvorenici kada izađu iz zatvora, a posebno žene i djeca, nijesu ostavljeni bez igdje ičega.
 - Organi koji se bave ljudskim pravima, a koji kontrolišu tretman osoba lišenih slobode i onih koji su diskriminirani.
- Evropske zemlje su obavezane zakonima Evropske unije o zabrani diskriminacije i zahtjevima koji se tiču rodne pripadnosti i seksualnog opredjeljenja, kao i *Evropskom konvencijom o ljudskim pravima*, kojom se zabranjuje diskriminacija, a predstavnici ovih država u Evropskom Parlamentu su zainteresovani za ljudska prava i ukidanje diskriminacije.

Sugestije

- Mediji su posebno uticajni u oblikovanju stavova prema krivičnom djelu i kazni. Dobra medijska pokrivenost korišćenja zatvora za žene i problema koji se u njima javljaju može da bude djelotvoran način za sprovođenje promjena.
- Zakoni o zabrani diskriminacije Evropske unije i Savjeta Evrope nijesu u velikoj mjeri korišćeni za poboljšanje položaja žena u zatvorima, ali imaju taj potencijal.

- CPT je jedinstveno evropsko sredstvo koje pokriva 47 država i koje je posebnu pažnju posvetilo ženama u zatvorima i rodnom nasilju. Grupe civilnog društva bi mogle da rade na objavljivanju izvještaja CPT-a i na tome da se njene preporuke date vladama sprovedu u djelo.
- Donatori koji podržavaju reformu kaznenog sistema u drugim zemljama mogu da rade na tome da se riješe rodna pitanja.

6 Ključne preporuke

- 1. Procjena i prikupljanje informacija:** Treba izvršiti analizu kaznenog sistema kako bi se obezbijedilo da on nema diskriminatorski uticaj i da se na pravedan i ravnopravan način odnosi prema svima koji se u njemu nalaze, uključujući zatvorsko osoblje i porodice zatvorenika. U zvaničnim podacima o kaznenom sistemu informacije treba da budu razvrstane po polu, vremenu provedenom u istražnom zatvoru, vrsti kazne i dužini kazne i treba da omoguće raspolaganje podacima o slučajevima nasilja kao i da se iz njih vidi u kom stepenu je prisutno rodno nasilje.
- 2. Nadzor i nadgledanje:** Obezbijediti da se inspekcijskim sistemom nadgledaju rodna pitanja, da se izvještaji inspektora objavljuju, te da na njih vlada da svoj odgovor. Inspektori moraju da rade nezavisno od zatvorske uprave i da u svako vrijeme imaju pristup svim pritvorima. Timovi inspektora treba da se sastoje i od muškaraca i od žena i moraju imati pristupa medicinskim stručnjacima.
- 3. Mehanizmi za podnošenje žalbi:** U svim zatvorima treba uspostaviti vjerodostojne sisteme za podnošenje žalbi kako bi se mogli prijaviti slučajevi rodnog nasilja, a da osoba koja je prijavila ovakav slučaj ne postane žrtva.
- 4. Odgovarajući bezbjednosni nivo i aktivnosti:** Postarati se da zatvorenice ne budu podvrgnute većem bezbjednosnom nivou od onog koji je neophodan usljed opasnosti koju one same predstavljaju. Obrazovne i slobodne aktivnosti u zatvoru treba da budu takve da muškarcima i ženama omoguće samostalnost kada izađu iz zatvora.
- 5. Kontakti sa porodicom:** Kontakt sa porodicom treba da bude stavljen u sami centar zatvorskih aktivnosti jer on predstavlja put ka stvaranju humanijeg zatvorskog režima i sredstvo za držanje porodice na okupu. Kontakt sa porodicom se ne smije zabraniti ili smanjiti kao vrsta disciplinske mjere. Posjete bez ličnog kontakta treba nametnuti samo u slučajevima kada postoje jasni dokazi o bezbjednosnom riziku.
- 6. Ljudsko dostojanstvo:** Pri upravljanju zatvorima i u proceduralnim pravilima, poštovanje ljudskog dostojanstva je visoko prioritarno. Treba ustanoviti jasna i nedvosmislena pravila kojima se određuje da muško osoblje ni pod kojim okolnostima ne smije vršiti pretres zatvorenica, niti im se smije dozvoliti pristup prostorijama u kojima se žene presvlače i tuširaju. Zatvorske procedure, posebno one koje se tiču skidanja do gole kože radi pretresa ili rektalnog i genitalnog pregleda i muških i ženskih zatvorenika se moraju zasnivati na strogim kriterijumima (smiju se upotrebljavati samo u određenim slučajevima).
- 7. Rodno nasilje:** Na snagu treba staviti mehanizme kojima se zatvorenici štite od svih vrsta rodnog nasilja počinjenog od strane zatvorskog osoblja ili ostalih zatvorenika. Treba obezbijediti da mehanizmi za nadzor i podnošenje žalbi omoguće lakše prijavljivanje rodnog nasilja i kažnjavanje za takva krivična djela, kao i pružanje podrške žrtvama.
- 8. Zdravstvena zaštita:** Treba težiti visoko kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti u zatvorima koja će biti povezana sa javnim zdravstvenim sistemom, pri čemu će se posebno obratiti pažnja na specifične zdravstvene potrebe muških i ženskih zatvorenika.
- 9. Trudnice i majke:** U zatvor treba slati trudnice i majke sa malom djecom samo ukoliko je to apsolutno neophodno. Žene koje se porađaju u bolnicama van zatvora nikada ne smiju da budu odvođene u bolnicu u okovima ili sa liscama na rukama i mora im se pružiti adekvatna njega. U slučajevima kada djeca borave u zatvoru sa svojim majkama, sredina u kojoj borave djeca treba, u onoj mjeri u kojoj je to moguće, da slični životu u zajednici van zatvora.
- 10. Zapošljavanje i obuka zatvorskih službenika:** Treba sprovesti reformu procesa zapošljavanja i obuke zatvorskih službenika, kako bi se omogućila odgovarajuća obuka prije zapošljavanja i obuka na radu. Ključni elementi obuke zatvorskih službenika treba da budu zaštita zatvorenika od seksualnog nasilja i ispunjavanje različitih potreba muških i ženskih zatvorenika. Treba obezbijediti jednake mogućnosti zapošljavanja za žene i pripadnike LGBT populacije.
- 11. Civilno društvo:** Treba omogućiti civilnom društvu da učestvuje u radu zatvora, uključujući tu i grupe koje se bave problemima žena i zatvorenika koji su pripadnici LGBT populacije. Ovo je važan način za sprječavanje zlostavljanja i obezbjeđivanje da žene, djeca i ostale ranjive grupe imaju pristupa specijalističkim uslugama koje su im neophodne i u zatvoru i nakon izlaska na slobodu.
- 12. Podrška reformi kaznenog sistema:** Treba izgraditi podršku javnosti reformi kaznenog sistema, saradivati sa parlamentom, civilnim društvom i medijima.

7 Dodatni izvori informacija

Korisne internet adrese

International Centre for Prison Studies (Međunarodni centar za istraživanje stanja u zatvorima) - <http://www.prisonstudies.org>

Quaker Council for European Affairs: Women in Prison (Kvejker savjet za evropska pitanja: Žene u zatvoru) - <http://www.quaker.org/qcea/prison/index.html>

Stop Prisoner Rape - <http://www.spr.org/>

Penal Reform and Justice Association - <http://www.prajaindia.org/prajainaction.html>

Women's Prison Association - <http://www.wpaonline.org/>

Uputstva za praktičnu upotrebu i priručnici

Coyle, A., *A Human Rights Approach to Prison Management (Upravljanje zatvorima uz primjenu principa poštovanja ljudskih prava)*, London: International Centre for Prison Studies, 2002. <http://www.prisonstudies.org>

International Centre for Prison Studies, *Guidance Notes on Prison Reform (Uputstva za sprovođenje reforme zatvorskog sistema)*, London, 2005. <http://www.prisonstudies.org/>

OECD-DAC, *OECD DAC Handbook on Security System Reform: supporting security and justice (Priručnik OECD DAC-a o reformi sektora bezbjednosti: podrška bezbjednosti i pravdi)*, 2006. <http://www.oecd.org/dataoecd/43/25/38406485.pdf>

Zweig, J.M. et al., *Addressing Sexual Violence in Prisons: A National Snapshot of Approaches and Highlights of Innovative Strategies Final Report (Rješavanje slučajeva seksualnog nasilja u zatvorima: Završni izvještaj o pristupima na nacionalnom nivou i inovativnim strategijama)*, (The Urban Institute: Vašington), 2006. http://www.urban.org/UploadedPDF/411367_psv_prog_ams.pdf

Članci i izvještaji dostupni na internetu

International Committee of the Red Cross, *Addressing the Needs of Women Affected by Armed Conflict (Zadovoljavanje bezbjednosnih potreba žena pogođenih oružanim sukobom)*, Part II Women Deprived of their Freedom, 2004. [http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/htmlall/p0840/\\$File/ICRC_002_0840.PDF!Open](http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/htmlall/p0840/$File/ICRC_002_0840.PDF!Open)

Bastick, M., *Women in Prison: A Commentary on the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Žene u zatvoru: Komentar o minimalnim standardima za tretman zatvorenika)*, (Quaker United Nations Office: Ženeva), 2005. <http://www.quno.org/geneva/pdf/humanrights/Commentary-SMR-women-in-prison.pdf>

Knjige i ostala izdanja dostupna na internetu

Alfredsson, G. i Tomaševski, K., *A Thematic Guide to Documents on the Human Rights of Women (Tematski vodič kroz dokumenta o ljudskim pravima žena)*, (Martinus Nijhoff Publishers: Hag), 1995.

Carlen, P., *Women and Punishment: The struggle for justice (Žene i kazna: borba za pravdu)*, (Willan Publishing: Cullompton, Devon), 2002.

Cruells, M. i Igareda, N., *Women, Integration and Prison (Žene, integracija i zatvori)*, (Aurea Editores: Barcelona), 2005.

Devlin, A., *Invisible Women (Nevidljive žene)*, (Waterside Press: Vinčester), 1998.

McMahon, M., *Women on Guard: Discrimination and Harassment in Corrections (Žene na straži: diskriminacija i uznemiravanje u Kazneno-popravnim ustanovama)*, (University of Toronto Press: Toronto), 1999.

Shankardass, R.D., *Barred for Life Scarred for Life: Experiences and Voices of Women in the Criminal Justice System (Doživotno iza rešetaka u strahu za svoj život: iskustva i mišljenja žena u sistemu krivične pravde)*, (PRAJA: Gurgaon, Indija), 2004.

FUSNOTE

- ¹ Coyle, A., *A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff*, (Upravljanje zatvorima iz perspektive ljudskih prava: priručnik za zatvorsko osoblje), (International Centre for Prison Studies: London), 2002.
- ² OECD-DAC, *Handbook on Security Sector Reform*, (Priručnik o reformi sektora bezbjednosti), 2006, str.199. <http://www.oecd.org/dataoecd/43/25/38406485.pdf>
- ³ Stern, V., *Alternatives to Prison in Developing Countries (Alternative zatvoru u zemljama u razvoju)*, (International Centre for Prison Studies/Penal Reform International: London), 1999.
- ⁴ Townhead, L., *Pre-Trial Detention of Women and its Impact on Their Children*, (Pritvaranje žena i njegov uticaj na njihovu djecu), (Quaker United Nations Office: Ženeva), 2007.
- ⁵ Human Rights Watch, *Ill-equipped: U.S. Prisons and Offenders with Mental Illness*, (Američki zatvori i mentalno oboljeli prestupnici). (HRW: Njujork), 2003.
- ⁶ Međunarodni centar za istraživanje stanja u zatvorima, 'Guidance Note 8: Prison Staff and their Training', *Guidance Notes on Prison Reform*, („Smjernice br 8: Zatvorsko osoblje i njihova obuka“, Smjernice za zatvorsku reformu). (ICPS: London), 2004.
- ⁷ World Prison Brief Online, izvještava da su u 113 od 191 zemalja za koje su raspoloživi podaci, zatvori popunjeni 100% u odnosu na ukupne kapacitete zatvorskog sistema. <http://www.prisonstudies.org>
- ⁸ Coyle, A. i Stern, V., *Captive Populations: Prison Health Care (Uhapšena populacija: Zdravstvena zaštita u zatvorima)*; Healy, J. i McKee, M., *Assessing Health Care: Responding to Diversity*, (Procjena zdravstvene zaštite: odgovor na raznolikost), (Oxford University Press: Oksford), 2004, str. 116-117.
- ⁹ Savjet Evrope, *Program reforme zatvorskog sistema u Azerbejdžanu*, ODHR/CoE ekspertni sastanak o obuci zatvorskog osoblja, Prvi sastanak nadzornog odbora, Strazburg, 18.–20. dec. 2000. (CoE: Strazburg, 2001), i saopštenje za medije Savjeta Evrope: *Odbor Savjeta Evrope za borbu protiv torture: objavljivanje tri nova izvještaja o Ukrajini*. (CoE: Strazburg, 2002). <http://www.cpt.coe.int/documents/ukr/2002-10-09-eng.htm>
- ¹⁰ U Irskoj, npr. minimalne godine starosti od kada osoba može da postane krivično odgovorna su u oktobru 2006. godine pomjerene sa 7 na 12 godina. To znači da djeca koja nijesu napunila 12 godina ne mogu da budu osuđena za krivično djelo (uz izuzeće djece od 10 ili 11 godina optužene za ubistvo, ubistvo sa predumišljajem, silovanje ili teško seksualno napastovanje). Osim ovoga, kada je dijete mlađe od 14 godina optuženo za krivično djelo, protiv njega se ne može pokrenuti nikakav dalji postupak bez saglasnosti direktora Službe za javno krivično gonjenje. <http://www.citizensinformation.ie/categories/justice/children-and-young-offenders/children-and-the-criminal-justice-system-in-ireland>
- ¹¹ Penal Reform International, *Reducing Pre-trial Detention: An Index on Good Practices Developed in Africa and Elsewhere*, (Smanjivanje trajanja pritvora: Indeks dobrih praksi razvijenih u Africi i drugim mjestima), (PRI: London), 2005. Takođe, Golub, S., *Forging the Future: Engaging Law Students and Young Lawyers in Public Service, Human Rights and Poverty Alleviation*, (Krivotvorenje budućnosti: Uključivanje studenata prava i mladih pravnikâ u javnu službu, ljudska prava i ublažavanje siromaštva). (Open Society Institute: Njujork), 2004.
- ¹² Ekonomski i socijalni savjet Ujedinjenih nacija. Izvještaj generalnog sekretara, *Coordination of the Policies and Activities of the Specialized Agencies and Other Bodies of the United Nations System: Mainstreaming the Gender Perspective into all Policies and Programmes in the United Nations system*, (Koordinacija politika i aktivnosti specijalizovanih agencija i drugih tijela u sistemu Ujedinjenih nacija: Integracija rodnih perspektiva u sve politike i programe sistema Ujedinjenih nacija), 12. juni 1997.
- ¹³ Human Rights Watch, *No Escape: Male Rape in US Prisons*, (Bez izlaza: silovanje muškaraca u američkim zatvorima), (HRW: Njujork), 2001. Isto tako Omar, M., „Horor silovanja u istočnoafričkim zatvorima“, *BBC News*, 21. juli 2005, i Gear, S., 'Behind the Bars of Masculinity: Male Rape and Homophobia in and about South African Men's Prisons', and *Sexualities: Studies in Culture and Society*, („Iza rešetaka muževnosti: silovanje muškaraca i homofobija u i oko južnoafričkih zatvora za muškarce“), tom 10, br. 2 (april 2007.) (Sage Publications: London), 2007.
- ¹⁴ Penal Reform International, *HIV/AIDS in Malawi Prisons: A Study of HIV Transmission and the Care of Prisoners with HIV/AIDS in Zomba, Blantyre and Lilongwe Prisons*, (HIV/AIDS u zatvorima Malavija: studija o prenošenju HIV-a i njezi zatvorenika sa HIV/AIDS-om u zatvorima Zomba, Blantyre i Lilongve), (PRI: London), 1999
- ¹⁵ Mann, R., *Law & Sexuality: A Review of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Legal Issues in Law & Sexuality*, (Zakon i seksualnost: Pregled lezbijskih, homoseksualnih, biseksualnih i transseksualnih pravnih pitanja u zakonu), tom 15, (Tulane University Law School: Njujork), 2006. Isto tako Cassell, H. „Zatvorenik TG tuži Kazneno-popravni zavod“, *Bay Area Reporter*, 28. jun 2007.: "Izvještaj o zatvoreniku transseksualcu koji tuži kalifornijski Kazneno-popravni zavod jer je nijesu zaštitili od seksualnog zlostavljanja nakon što je prijavila da je bila više puta silovana od strane dvojice zatvorenika sa kojima je bila zatvorena u istoj ćeliji. <http://www.ebar.com/news/article.php?sec=news&article=1957>
- ¹⁶ Bastick, M., *Women in Prison: A Commentary on the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, (Žene u zatvoru: Komentar o minimalnim standardima za tretman zatvorenika), (Quaker United Nations Office: Ženeva), 2005, str. 72-77.
- ¹⁷ Northern Ireland Human Rights Commission, *The Prison Within: The imprisonment of Women at Hydebank Wood 2004-06*, (Zatvor iznutra: Služenje zatvorske kazne žena u Hajdebank Vudu 2004-06), (IHRC: Belfast), 2007; Savjet Evrope, *Izvještaj podnijet Norveškoj vladi o posjeti Evropske komisije za spječavanje torture i nehumanog i ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (CPT) Norveškoj od 27. juna do 6. jula 1993.*, (CPT: Strazburg), 1994.
- ¹⁸ Carlen, P., *Women and Punishment: The Struggle for Justice*, (Žene i kazna: borba za pravdu), (Willan Publishing: Cullompton, Devon), 2002.
- ¹⁹ Walmsley, R., *World Female Imprisonment List*, (International Centre for Prison Studies: London), 2006.
- ²⁰ Afrička komisija o ljudskim i građanskim pravima, *Izvještaj specijalnog izvjestioca o zatvorima i uslovima u pritvorskim jedinicama u Africi: Misija u Južnoafričkoj Republici*, 14.–30. juna 2004. (ACHPR: Banjul), 2004, str. 50.
- ²¹ Savjet Evrope, *The CPT Standards*, (CPT standardi), Poglavlje VII. (COE: Strazburg), 2006. <http://www.cpt.coe.int/EN/documents/eng-standards-scr.pdf>
- ²² Estrada, R. i Marksamer, J., 'Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Young People in State Custody: Making the Child Welfare and Juvenile Justice Systems Safe for All Youth through Litigation, Advocacy and Education', (Mladi pripadnici lezbijske, homoseksualne, biseksualne i transseksualne populacije u državnim zatvorima: Učiniti sistem socijalne zaštite djece i sistem maloljetničkog pravosuđa sigurnim za svu omladinu putem sudskih sporova, zagovaranja i obrazovanja), *The Temple Law Review*, tom 79, izdanje 2. (Temple University: Filadelfija), 2006. <http://equityproject.org/pdfs/Estrada%20-%20LGBT%20young%20ppl%20in%20state%20custody.pdf>
- ²³ Estrada, R. i Marksamer, J., 'Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Young People in State Custody: Making the Child Welfare and Juvenile Justice Systems Safe for All Youth through Litigation, Advocacy and Education', (Mladi pripadnici lezbijske, homoseksualne, biseksualne i transseksualne populacije u državnim zatvorima: Učiniti sistem socijalne zaštite djece i sistem maloljetničkog pravosuđa sigurnim za svu omladinu putem sudskih sporova, zagovaranja i obrazovanja), *The Temple Law Review*, tom 79, izdanje 2. (Temple University: Filadelfija), 2006. <http://equityproject.org/pdfs/Estrada%20-%20LGBT%20young%20ppl%20in%20state%20custody.pdf>
- ²⁴ Canadian Human Rights Commission, *Protecting Their Rights: A Systemic Review of Human Rights in Correctional Services for Federally Sentenced Women*, (Štiteći njihova prava: Sistematski pregled ljudskih prava u kazneno-popravnim ustanovama za žene osuđene na federalnom nivou), stavovi 1.1-1.7, (CHRC: Otava), 2003.
- ²⁵ Po naučnom izvještaju Evropskog monitoring centra za drogu i ovisnost o drogi (EMCDDA) *Pregled: Pomoć uživaocima droge u zatvorima u EU* (EMCDDA: Lisabon), 2001. str.27, tokom 2001. godine u 9 od 15 zemalja EU je postojala jasna zvanična politika kojom su zatvorenici besplatno obezbjeđivani kondomi.

- ²⁶ Stern, V., *Creating Criminals: Prisons and People in a Market Society*, (Stvarajući kriminalce: zatvori i ljudi u društvu po zahtjevima tržišta), (Zed Books: London), 2006, poglavlje 2, str.35.
- ²⁷ McMahon, M., *Women on Guard: Discrimination and Harassment in Corrections*, (Žene na straži: diskriminacija i uznemiravanje u Kazneno-popravnim ustanovama), (University of Toronto Press: Toronto), 1999, str.56; i Equal Opportunities Commission, *Sporazum između Zatvorske službe Njenog kraljevskog visočanstva i Komisije za jednake mogućnosti (i njenog nasljednika) o izradi akcionog plana za sprječavanje i djelotvorno rješavanje slučajeva seksualnog uznemiravanja u Zatvorskoj službi Nj.V.-a*, (EOC; London), 2007.
- ²⁸ Za kompletnu listu odredbi za žene u ruskom Krivičnom zakoniku pogledajte moskovsku Helsinšku grupu *Situation of Prisoners in Contemporary Russia (Situacija sa zatvorenicama u savremenoj Rusiji)*, (MHG: Moskva), 2003, str. 223-224
- ²⁹ Carlen, P., *Women and Punishment: The Struggle for Justice, (Žene i kazna: borba za pravdu)*, (Willan Publishing: Cullompton, Devon), 2002, Poglavlje 6, str.16-17.
- ³⁰ Odbor za borbu protiv diskriminacije Kvinfoslenda, *Women in Prison: A report by the Anti-Discrimination Committee Queensland, (Žene u zatvoru: Izvještaj Odbora za borbu protiv diskriminacije Kvinfoslenda)*, (ADCQ: Brisbejn), 2006.
- ³¹ Britansko ministarstvo unutrašnjih poslova, *The Corston Report: A Review of Women with Particular Vulnerabilities in the Criminal Justice System, (Izvještaj iz Korstona: Pregled o posebno ranjivim ženama u sistemu krivičnog pravosuđa)*, (Home Office), 2007.
- ³² Bastick, M., *Women in Prison: A Commentary on the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, (Žene u zatvoru: Komentar o standardnim minimalnim uslovima za postupanje sa zatvorenicama)*, (Quaker United Nations Office: Ženeva), 2005, str. 12-14.
- ³³ Britansko ministarstvo unutrašnjih poslova, *The Corston Report: a review of women with particular vulnerabilities in the criminal justice system, (Izvještaj iz Korstona: Pregled o posebno ranjivim ženama u sistemu krivičnog pravosuđa)*, (Home Office: London), 2007, str. 22.
- ³⁴ Savjet Evrope, *The CPT Standard, (CPT standardi)*, poglavlje VII. (CoE: Strazburg), 2006, str. 77. <http://www.cpt.coe.int/EN/documents/eng-standards-scr.pdf>
- ³⁵ Coyle, A., *Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on Good Practice, (Djeca čiji roditelji služe kaznu zatvora: evropska perspektiva o dobroj praksi)*. (Montruž, Francuska: Eurochips), 2007.
- ³⁶ Stanley, E. i Byrne, S., *Mothers in Prison: Coping with Separation from Children, (Majke u zatvoru: prevazilaženje odvojenosti od djece)*, dokument predstavljen na konferenciji Žene u kazneno-popravnim ustanovama: konferencija za osoblje i klijente, Adelaide, 31. okt.–1. nov. 2000, str. 3-4. <http://www.aic.gov.au/conferences/womenincorrections/stanbyrn.pdf>
- ³⁷ Izvještaj Evropske komisije za sprječavanje torture i nehumanog i ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (CPT) podnešen vladi Švedske na osnovu posjete Švedskoj od 27. jan. do 5.feb. 2003. u kome se navodi: „U vrijeme kada je delegacija posjetila „Remand“ zatvor u Geterborgu, 96 od 153 prisutnih zatvorenika u istražnom zatvoru (ili 63%) su podvrgnuti ograničenjima tj. posebnom režimu... velikom broju zatvorenika pod posebnim režimom (90 od ukupno 96, ili 93%) je uskraćeno druženje sa ostalim zatvorenicama, telefonski pozivi ili posjete, a prepiska im je cenzurisana“, str. 27.
- ³⁸ Međunarodni centar za istraživanje stanja u zatvorima. *Izvještaj o misiji iz 2001. godine* (neobjavljen).
- ³⁹ Izvještaj Evropske komisije za sprječavanje torture i nehumanog i ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (CPT) podnešen vladi Irske na osnovu posjete Irskoj od 20. do 28. maja 2002, str.33.
- ⁴⁰ Reyes, H. , „Žene u zatvorima i HIV“ u *HIV in Prisons: A Reader with Particular Relevance to the Newly Independent States, (HIV u zatvorima: pregled od posebnog značaja za nove nezavisne države)*, (WHO), 2001, str.199. <http://www.euro.who.int/document/e77016.pdf>
- ⁴¹ Shankardass, R.D., *Barred for Life Scarred for Life: Experiences and Voices of Women in the Criminal Justice System, (Doživotno iza rešetaka u strahu za svoj život: iskustva i mišljenja žena u sistemu krivične pravde)*, str.158, (PRAJA: Gurgaon, Indija), 2004.
- ⁴² Savjet Evrope, *The CPT Standard, (CPT standardi)*, poglavlje VII. (CoE: Strazburg), 2006, str. 79. <http://www.cpt.coe.int/EN/documents/eng-standards-scr.pdf>
- ⁴³ Savjet Evrope, *The CPT Standard, (CPT standardi)*, poglavlje VII. (CoE: Strazburg), 2006, str. 77. <http://www.cpt.coe.int/EN/documents/eng-standards-scr.pdf>
- ⁴⁴ Vrhovni sud Kanade, *Veteral protiv Kanade* (Vrhovni državni tužilac) (1993) 2 S.C.R. 872. Sud je presudio da „ravnopravnost ne podrazumijeva uvijek jednak tretman... Stvarnost odnosa među polovima je takva da, istorijski gledano, nasilju koje su muškarci počinili nad ženama ne odgovara u istoj mjeri trend po kome su muškarci žrtve, a žene agresori ... efekat vršenja pretresa od strane pripadnika suprotnog pola je različit i više ugrožava žene nego li muškarce.“
- ⁴⁵ Bastick, M., *Women in Prison: A Commentary on the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, (Žene u zatvoru: Komentar o standardnim minimalnim uslovima za postupanje sa zatvorenicama)*, (Quaker United Nations Office: Ženeva), 2005), str.15. <http://www.quno.org/geneva/pdf/humanrights/Commentary-SMR- women-in-prison.pdf>
- ⁴⁶ Iz finalnog projektnog izvještaja Međunarodnog centra za istraživanje stanja u zatvorima Projekat partnerstva između Velike Britanije i Moskve o stanju u zatvorima, 2003. (neobjavljeno).
- ⁴⁷ Human Rights Watch, *No Escape: Male Rape in U.S. Prisons, (Bez izlaza: silovanje muškaraca u američkim zatvorima)*, 2000. <http://www.hrw.org/reports/2001/prison/report.html>
- ⁴⁸ *Prijedlog zakona o eliminaciji silovanja u zatvorima preveden u federalni zakon*, „Zabranimo silovanje u zatvorima“, saopštenje za medije, 4. sept. 2003, i *Stephen Donaldson, 49, predvodio reformski pokret protiv silovanja u zatvorima*, „Zabranimo silovanje u zatvorima“, saopštenje za medije, 19. juli 1996.
- ⁴⁹ Zweig, J.M. et al., *Addressing Sexual Violence in Prisons: A National Snapshot of Approaches and Highlights of Innovative Strategies*, (Rješavanje seksualnog nasilja u zatvorima: kratak prikaz nacionalnih pristupa i najbolji dijelovi inovativnih strategija), finalni izvještaj, (The Urban Institute: Vašington), 2006.
- ⁵⁰ Zweig, J.M., et al., *Addressing Sexual Violence in Prisons: A National Snapshot of Approaches and Highlights of Innovative Strategies*, (Rješavanje seksualnog nasilja u zatvorima: kratak prikaz nacionalnih pristupa i najbolji dijelovi inovativnih strategija), (Justice Policy Center of the Urban Institute: Vašington), 2006, str. 33-35.
- ⁵¹ Nelles, J., HIV- i infekcija Hepatitis B i C pod kontrolom u švedskim zatvorima za žene već više od dvije godine, Međunarodna konferencija o HIV/AIDS-u, 1998, str.12 - 1091.
- ⁵² Stern, V., 'Problems in Prison Worldwide, with a Particular Focus on Russia', („Problemi u zatvorima širom svijeta, s posebnim osvrtom na Rusiju“), *Annals of the New York Academy of Sciences*, (New York Academy of Sciences: Njujork), 2001, str.117.
- ⁵³ Lines, R. et al., *Prison Needle Exchange: Lessons from a Comprehensive Review of International Evidence and Experience, (Zajedničko korišćenje igle u zatvorima: Lekcije iz sveobuhvatnog pregleda međunarodnih dokaza i iskustava)*, (Canadian HIV/AIDS Legal Network: Toronto), str.30, 2004.
- ⁵⁴ Goldson, B., *Vulnerable Inside: Children in Secure and Penal Settings, (Ranjivi unutra: djeca u bezbjednosnim i kaznenim uslovima)*, (The Children's Society: London), str. 51, 2002.
- ⁵⁵ Penal Reform International, *HIV/AIDS in Malawi Prisons: A Study of HIV Transmission and the Care of Prisoners with HIV/AIDS in Zomba, Blantyre and Lilongwe Prisons, (HIV/AIDS u zatvorima Malavija: studija o prenošenju HIV-a i njezi zatvorenika sa HIV/AIDS-om u zatvorima Zomba, Blantire i Lilongve)*, (PRI: London), 1999, str. 10.
- ⁵⁶ Dhavan, R.D., Shankardass, *Where the Mind is Without Fear and the Head is Held High, (Gdje um je bez straha, a glava visoko uzdignuta)*, (Penal Reform and Justice Association: Hiderabad), 2001, str. 26 27.
- ⁵⁷ Chirwa, V., *Izvještaj specijalnog izvjestioca o zatvorima i uslovima u pritvorskim jedinicama u Africi: Zatvori u Malaviju, 17.-28. juna 2001*, str. 36.
- ⁵⁸ Kancelarija UN-ovog visokog komesara za ljudska prava, *Minimalna standardna pravila za postupanje sa zatvorenicama: usvojena na prvom Kongresu Ujedinjenih nacija o sprječavanju zločina i postupanju sa zločincima, održanom u Ženevi, 1955. godine, i odobrena od strane Ekonomskog i socijalnog savjeta njegovom rezolucijom 663 C (XXIV) od 31. jula 1957. i 2076 (LXII) od 13. maja 1977.*, (UNHCHR: Ženeva), 1955, Pravilo 23 (1).
- ⁵⁹ The Quaker Council for European Affairs, *Women in Prison: A Review of the Conditions in Member States of the Council of Europe, (Žene u zatvoru: Pregled uslova u zemljama članicama Savjeta Evrope)*. (QCEA: Brisel), 2007, str. 49-52.
- ⁶⁰ Kancelarija UN-ovog visokog komesara za ljudska prava, *Konvencija o pravima djeteta* usvojena i data na potpisivanje, ratifikaciju i pristup rezolucijom Generalne skupštine 44/25 od 20. nov.1989; stupila na snagu 2. sept.1990., u skladu sa

Članom 49, (UNHCHR: Ženeva), 1990, Član 3.

- ⁶¹ Moscow Helsinki Group, *Situation of Prisoners in Contemporary Russia*, (*Situacija sa zatvorenicima u savremenoj Rusiji*), (MHG: Moskva), 2003. <http://www.mhg.ru/english/1E7AF09>
- ⁶² Wedderburn, D., *Justice for Women: The Need for Reform*, (*Pravda za žene: potreba za reformom*), (Prison Reform Trust), 2000, str. 9.
- ⁶³ McMahan, M., *Women on Guard: Discrimination and Harassment in Corrections*, (*Žene na straži: diskriminacija i uznemiravanje u Kazneno-popravnim ustanovama*), (University of Toronto Press Toronto), 1999, str. 56; Equal Opportunities Commission, Sporazum između Zatvorske službe Njenog kraljevskog visočanstva i Komisije za jednake mogućnosti (i njenog nasljednika) o izradi akcionog plana za sprječavanje i djelotvorno rješavanje slučajeva seksualnog uznemiravanja u Zatvorskoj službi Nj.V.-a, (EOC: London), 2007.
- ⁶⁴ Odjeljenje za ustavna pitanja, *Government Policy Concerning Transsexual People*, (*Politika vlade o pitanjima transseksualaca*). (DCA: London), 2002. <http://www.dca.gov.uk/constitution/transsex/policy.htm#part2>
- ⁶⁵ Equal Opportunities Commission, Sporazum između Zatvorske službe Njenog kraljevskog visočanstva i Komisije za jednake mogućnosti (i njenog nasljednika) o izradi akcionog plana za sprječavanje i djelotvorno rješavanje slučajeva seksualnog uznemiravanja u Zatvorskoj službi Nj.V.-a, (EOC: London), 2007.
- ⁶⁶ Oxfam, Pregled programa u Jemenu. http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/where_we_work/yemen/pr_ogramme.htm
- ⁶⁷ IRIN (2006), *Afghanistan: Misery for Female Prisoners*, (*Avganistan: Mizerija za zatvorenice*). <http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=34266>
- ⁶⁸ Kelly, M.J., et al., 'Legal Aspects of Australia's involvement in the International Force for East Timor', („Pravni aspekti australskog uključanja u Međunarodne snage u Istočnom Timoru“), *International Review of the Red Cross*, No 841, (ICRC:Ženeva), 2001, str. 101-139.
- ⁶⁹ Amnesty International, *Thailand: Widespread Abuses in the Administration of Justice*, (*Tajland: široko rasprostranjeno zlostavljanje u sprovođenju pravosuđa*), (AI: Bangkok), 2002. <http://web.amnesty.org/library/index/engasa390032002>
- ⁷⁰ Savjet Evrope, *Izvještaj Evropske komisije za sprječavanje torture i nehumanog i ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (CPT) podnešen vladi Češke Republike na osnovu posjete Češkoj Republici od 27. marta do 7. aprila 2006. i od 21. do 24. juna 2006.*, (CoE: Strazburg), 2007, str. 24.
- ⁷¹ Prison Reform Trust, *Bromley Briefing Prison Fact File May 2007*, (PRT: London), 2007, str. 5.
- ⁷² Bureau of Justice Statistics, *Bulletin: Prison and Jail Inmates at Midyear 2006*, (*Brošura: zatvor i zatvorenici sredinom 2006. godine*), (US Department of Justice: Vašington), 2007. <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/pub/pdf/pjim06.pdf>